

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

**RELIGIOZNOST, OBITELJSKI ČIMBENICI I ZLOUPOTREBA DROGA
KOD ADOLESCENATA**

Zrinka Greblo

Mentor:
Prof.dr.sc. DEAN AJDUKOVIĆ

Zagreb, rujan 2004.

SAŽETAK

Cilj istraživanja bio je ispitati vezu obiteljskih čimbenika i osobne religioznosti s konzumacijom psihoaktivnih tvari kod adolescenata. Istraživanje je provedeno na 253 ispitanika, polaznika trećih razreda zagrebačkih gimnazija općeg i matematičko - informatičkog usmjerenja. Pri ispitivanju korištene su dvije mjere obiteljskih čimbenika: Upitnik o demografskim karakteristikama i skraćena verzija Upitnika roditeljskog prihvaćanja – odbijanja kojim je ispitana kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta, zatim Upitnik religioznosti (Ljubotina, 2004.) te Upitniku o zloupotrebi droga na temelju kojeg su ispitanici podijeljeni u skupine konzumenata i nekonzumenata. Rezultati istraživanja pokazuju da se, uz kontrolu ostalih varijabli, obredna dimenzija religioznosti izdvaja kao najefikasniji prediktor učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari iz porodice kanabisa, pri čemu konzumenti koji postižu više vrijednosti na toj dimenziji rjeđe koriste drogu. Od svih upotrebljenih varijabli, kao one koje značajno doprinose razlikovanju skupina konzumenata i nekonzumenata izdvojene su obredna dimenzija religioznosti i percepcija materijalnog statusa obitelji ispitanika, pri čemu nekonzumenti imaju u većoj mjeri izraženu obrednu dimenziju religioznosti te daju niže procjene materijalnog statusa. Religioznost je povezana s nizom psihosocijalnih čimbenika koji posljedično smanjuju vjerojatnost konzumacije psihoaktivnih tvari, što upućuje na važnost ovog fenomena pri etiološkim istraživanjima zloupotrebe droga.

Ključne riječi: religioznost, obiteljski čimbenici, percepcija roditeljskog prihvaćanja–odbijanja, zloupotreba droga

SADRŽAJ:

1. UVOD	5
1.1. Zloupotreba droga u adolescentnoj dobi	5
1.2. Teorija roditeljskog prihvaćanja – odbijanja	9
1.2.1. Socijalno - emocionalni ishodi roditeljskog odbijanja	10
1.2.2. Kvaliteta odnosa unutar obitelji i zloupotreba psihoaktivnih tvari	13
1.3. Religioznost	14
1.3.1. Poteškoće i ograničenja pri ispitivanju religioznosti	15
1.3.2. Ispitivanja religioznosti kod adolescenata	19
1.3.3. Religioznost i devijantno ponašanje	20
1.4. Zloupotreba droga, religioznost i kvaliteta odnosa unutar obitelji	23
2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA	25
3. METODA	26
3.1. Ispitanici	26
3.2. Mjerni instrumenti	26
3.2.1. Upitnik roditeljskog prihvaćanja – odbijanja	26
3.2.2. Upitnik religioznosti	28
3.2.3. Upitnik o upotrebi droga	30
3.2.4. Upitnik općih podataka o ispitaniku i njegovoj obitelji	31
3.3. Postupak	31
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	32
4.1. Zloupotreba psihoaktivnih tvari	32
4.2. Demografske karakteristike	34
4.3. Percepcija roditeljskog prihvaćanja – odbijanja	36
4.4. Religioznost	38
4.5. Obiteljski čimbenici, religioznost i konzumacija psihoaktivnih tvari	39

5. RASPRAVA	44
5.1. Zloupotreba psihoaktivnih tvari	44
5.2. Demografske osobitosti konzumenata i nekonzumenata psihoaktivnih tvari	45
5.3. Percepcija roditeljskog prihvaćanja – odbijanja	48
5.4. Religioznost	50
5.5. Zloupotreba droga, religioznost i kvaliteta odnosa unutar obitelji	52
6. ZAKLJUČAK	60
7. LITERATURA	61

1. UVOD

1.1. ZLOUPOTREBA DROGA U ADOLESCENTNOJ DOBI

Zloupotreba droga smatra se problemom suvremenog društva, ali pojava konzumacije najrazličitijih sredstava kojima je čovjek nastojao mijenjati doživljaje svakodnevnice ili oživjeti svijet mašte i iluzija seže daleko u ljudsku prošlost. Neke od tvari kojima je čovjek liječio bolesti, ublažavao bol ili stvarao osjećaj zadovoljstva pokazale su se djelotvornima te su ušle u medicinsku primjenu ili postale dio vjerskih obreda. Međutim, ubrzo je utvrđeno i njihovo štetno djelovanje te pogubne posljedice za pojedinca, njegovu okolinu i društvo u cjelini.

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, ovisnost predstavlja stanje fiziološke ili psihičke ovisnosti o bilo kojoj tvari koja djeluje na središnji živčani sustav. To stanje karakteriziraju promjene ponašanja i druge psihičke reakcije koje uključuju prisilu za povremenim ili trajnim uzimanjem sredstava ovisnosti kako bi se postigao njihov psihološki učinak ili da bi se uklonila neugoda ako se uzimanje prekine (Ljubotina i Galić, 2002.).

Nastanak ovisnosti nastoje objasniti različiti teorijski pristupi, od psihoanalitičkih koncepata do suvremenih teorija učenja prema kojima efekti droge predstavljaju pozitivno potkrepljenje u procesu uvjetovanja. U pokušajima objašnjenja ovisnosti dugo vremena prevladavali su medicinski modeli čiji je naglasak na terapiji, rehabilitaciji i posljedicama ovisničkog ponašanja, dok se manje pažnje posvećivalo prevenciji i analizi faktora koji ga uvjetuju. Pregled radova na našem području (Majstorović i Miščin, 2001., prema Ljubotina i Galić, 2002.) ukazuje na dominaciju istraživanja epidemiološkog tipa, dok je znatno manji broj radova usmjeren na objašnjenje ili predikciju konzumacije psihoaktivnih tvari. Mogućnost eksperimentalnog istraživanja zloupotrebe droga ograničena je samom prirodom problema koja se vezuje uz brojne etičke barijere. Daljnji otežavajući faktor predstavlja i nedostatak općeprihvaćenog teorijskog sustava ili modela koji bi integrirao različite rizične faktore koji objašnjavaju etiologiju konzumacije sredstava ovisnosti.

Porast ovisnosti među adolescentima obično se pripisuje karakteristikama obiteljskog okruženja, školskog sustava i šire društvene zajednice. U našim uvjetima, navedenim rizičnim faktorima možemo pridodati i psihosocijalne posljedice ratnih zbivanja, nezaposlenost, promjene u obiteljskoj strukturi i sustavu vrijednosti te neispunjena očekivanja mladih ljudi (Sakoman i sur., 2002.). Singer (1975., prema Ljubotina i Galić, 2002.) smatra da uzroke treba

tražiti u složenoj i recipročnoj interakciji čitavog niza različitih faktora endogene i egzogene prirode.

Zašto u situaciji relativno lake dostupnosti različitih vrsta droga, neki adolescenti a priori odbacuju drogu, neki probaju pa prestanu, a neki nastave bez obzira na štetne posljedice koje zbog toga trpe? U pokušaju da odgovori na to pitanje, Oetting (1986.) predlaže hipotetički model uvjetovanosti zloupotrebe droga među adolescentima. Prema tom modelu, konzumacija droga rezultat je interaktivnog djelovanja demografskih varijabli, socijalizacijskih faktora, psiholoških karakteristika, stavova i vjerovanja, racionalizacija zloupotrebe droga i bihevioralnih aspekata vezanih uz konzumaciju psihoaktivnih tvari.

Od *demografskih varijabli* najvažnije su dob, spol, religijska pripadnost, socioekonomski status i obiteljska struktura. U funkciji dobi povećava se vjerojatnost konzumacije psihoaktivnih tvari. Također, utvrđeno je da za drogom nešto češće posežu dječaci, oni koji dolaze iz obitelji višeg socioekonomskog statusa, oni koji ne osjećaju religijsku pripadnost te djeca iz necjelovitih obitelji. Važnost demografskih varijabli je u tome što utječu na druge psihosocijalne karakteristike koje su izravnije povezane s upotrebom droga.

Socijalizacijski faktori koji imaju zaštitnu funkciju su religijska identifikacija, školski uspjeh i uspješna prilagodba na školsko okruženje. Nepovoljni socijalizacijski faktori uključuju obiteljske sukobe i vršnjački pritisak.

Psihološke karakteristike koje povećavaju rizik konzumacije psihoaktivnih tvari su nisko samopouzdanje, osjećaj otuđenosti, sramežljivost, socijalna izolacija, anksioznost, ljutnja i samooptuživanje.

Stavovi i vjerovanja koja su povezana s upotrebom droga uključuju tolerantnost i odobravanje devijantnih oblika ponašanja, negiranje štetnog utjecaja droga na psihosocijalni razvoj pojedinca te pesimističan stav o budućnosti.

Konzumenti psihoaktivnih tvari svoje postupke opravdavaju različitim *racionalizacijama* koje uvjetuju perzistenciju devijantnog ponašanja. Najčešći izgovori su znatiželja, dosada, uzbuđenje, smanjenje socijalne anksioznosti, osveta roditeljima, usamljenost i sl.

Nadalje, *devijantna ponašanja* kao što su vandalizam, krađe, neopravdano izostajanje iz škole te druženje s «problematičnim» vršnjacima značajno povećavaju vjerojatnost zloupotrebe droga. U vrijeme kada adolescenti započinju preispitivati roditeljske standarde, grupa vršnjaka dobiva dominantnu ulogu u prenošenju stavova, vrijednosti i normi.

Genetski faktori pružaju objašnjenje za otprilike četvrtinu ovisnika. Leavitt (1955., prema Ljubotina i Galić, 2002.) navodi kako više od polovice osoba liječenih od alkohola u obiteljskoj anamnezi ima utvrđene probleme s ovisnostima. Sinovi alkoholičara nose veći rizik da i sami postanu alkoholičari čak i onda kada ih po rođenju usvoje roditelji nealkoholičari. Slične tendencije očituju se i kod drugih oblika ovisnosti.

Vrijednosne orijentacije pokazale su se prediktivnima za različita rizična ponašanja mladih kao što su konzumiranje sredstava ovisnosti, delinkvencija i rizična spolna ponašanja. Općenito se nalazi da je izraženija hedonistička vrijednosna orijentacija češće praćena devijantnim ponašanjima. Franc i sur., (2002.) zaključuju kako je hedonistička orijentacija povezana s pridavanjem veće važnosti vanjskim čimbenicima uspjeha, neorganiziranim stilom provođenja slobodnog vremena te većom sklonošću k rizičnim ponašanjima tipa ovisnosti, dok altruistične i prosocijalne vrijednosti više ističu i cijene oni sa slabijim interesom za droge (Galić i sur., 2001.).

Zbog izrazite složenosti ispitivanog fenomena, provedeno istraživanje ograničili smo na ispitivanje utjecaja dvaju međusobno povezanih faktora: obiteljskih karakteristika i osobne religioznosti.

Prilikom identifikacije prediktivnih faktora zloupotrebe droga na prvom mjestu ističe se važnost obitelji. Unutar obitelji pojedinac internalizira različite norme i vrijednosti te usvaja socijalne vještine i oblike ponašanja koji mu omogućuju integraciju u društvenu okolinu. Hawkins (1992., prema Bahr, 1998.) navodi četiri osnovne obiteljske karakteristike koje povećavaju vjerojatnost zloupotrebe droga kod adolescenata – niska razina privrženosti, nekonzistentni disciplinski postupci, obiteljski konflikti te permisivni stavovi i ponašanja roditelja vezana uz konzumaciju alkohola i droga. Mala je vjerojatnost da će se djeca, koja žive s roditeljima koji su nedosljedni i neučinkoviti u odgoju, identificirati s njima i prihvatiti njihove vrijednosti i standarde. U pravilu, takva se djeca identificiraju s drugom djecom koja imaju slične probleme u obitelji te tada utječu jedni na druge pri eksperimentiranju s drogama (Rhodes, 1988., prema Glavak, 1998.).

Rezultati istraživanja, kao i iskustva stručnjaka koji rade s ovisnicima, nisu uvijek jednoznačna u pogledu utjecaja obitelji na razvoj ovisnosti te ukazuju na to da jednaku pažnju treba posvetiti i cjelovitoj (intaktnoj), a ne samo razvedenoj ili nepotpunoj obitelji (Ljubotina i Galić, 2002.). Cjelovite obitelji, koje su na prvi pogled neproblematične, često su opterećene sukobima djece i roditelja. Zbog tog smo razloga provedenim istraživanjem željeli ispitati na

koji je način percepcija roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, kao mjera kvalitete odnosa između roditelja i djeteta, povezana sa konzumacijom psihoaktivnih tvari kod adolescenata.

Drugi konstrukt čije smo zaštitno djelovanje ispitali je osobna religioznost. Za razliku od obiteljskog utjecaja, istraživanja koja proučavaju protektivnu funkciju religioznosti kod nas su relativno rijetka. Prema podacima iz strane literature, brojni nalazi potvrđuju da religioznost smanjuje vjerojatnost konzumacije psihoaktivnih tvari. Rohrbaugh i Jessor (1975.) su pokazali da je religioznost povezana s netolerancijom prema uzimanju droga. Gorsuch (1988.) zaključuje da religioznost konstantno utječe na smanjenje uzimanja droga, te da je najbolji prediktor za njihovo neuzimanje. Na temelju provedenog istraživanja Burkett (1977.) je utvrdio da je redovito posjećivanje crkve u inverznom odnosu s uzimanjem alkohola i marihuane kod srednjoškolaca. Osim toga, dobiveno je i da je stvarno prakticiranje religije u većoj mjeri povezano s izbjegavanjem droga u odnosu na opće pokazivanje vjerskog stava (sve prema Ćorić, 1998.). Provedenim istraživanjem željeli smo ispitati da li religioznost zadržava svoju protektivnu funkciju i uz kontrolu kvalitete odnosa roditelj – dijete. Nadalje, zbog nekonzistentnih nalaza u ovom području, zanimalo nas je da li je zaštitna funkcija religioznosti prvenstveno uvjetovana vjerovanjem ili religijskom praksom.

1.2. TEORIJA RODITELJSKOG PRIHVAĆANJA-ODBIJANJA

Teorija roditeljskog prihvaćanja-odbijanja (Parental Acceptance-Rejection Theory = PART), autora Ronalda P. Rohnera (1984.) je teorija socijalizacije koja nastoji objasniti i predvidjeti načine na koje roditeljsko prihvaćanje i odbijanje utječu na bihevioralni, kognitivni i emocionalni razvoj djeteta te na funkcioniranje pojedinca u odrasloj dobi. Također, ona nastoji istražiti i psihološke varijable okoline koje prethode roditeljskom prihvaćanju i odbijanju, kao i razloge zbog kojih se neka djeca uspješnije nose sa štetnim utjecajima roditeljskog odbijanja i emocionalne zloupotrebe. Roditeljsko prihvaćanje - odbijanje definirano je kao bipolarna dimenzija. Uzduž njenog kontinuuma mogu se smjestiti svi ljudi, jer su u djetinjstvu svi iskusili manje ili više osjećajnosti i topline od strane roditelja (Rohner, 1984.).

Generalno gledajući, možemo razlikovati dvije skupine roditelja – prihvaćajuće i odbijajuće. Prema Rohneru, *prihvaćajući roditelji* su oni koji fizičkim (pokazivanjem nježnosti, grljenjem, ljubljenjem, milovanjem i brigom oko djeteta) i/ili verbalnim (govoreći lijepo o djetetu, dajući mu komplimente i pohvale) ponašanjem djetetu pokazuju svoju ljubav i naklonost, odnosno izražavaju takve oblike ponašanja koji dovode do toga da se dijete osjeća prihvaćeno i voljeno. Roditelji koji odbacuju svoju djecu, tzv. *odbijajući roditelji* su oni koji ne vole, osuđuju, zanemaruju i vrijeđaju djecu, doživljavaju ih kao teret ili ih podcjenjuju. Roditeljsko odbijanje može se manifestirati na dva načina: u obliku neprijateljstva i agresije usmjerene prema djetetu te u obliku indiferentnosti i zanemarivanja djeteta. Neprijateljstvo uključuje raspon osjećaja od negodovanja i neodobravanja do ljutnje, srdžbe i gnjeva, dok indiferentnost podrazumijeva nedostatak brige i interesa za dijete. Oba oblika roditeljskog odbijanja (agresivnost-neprijateljstvo i indiferentnost-zanemarivanje) dovode do toga da se dijete osjeća nevoljeno i odbačeno. Nediferencirano odbijanje je takva vrsta odbijanja uslijed kojeg se dijete osjeća neprihvaćeno bez jasne percepcije agresivnosti/neprijateljstva i/ili indiferentnosti / zanemarivanja od strane roditelja. (Rohner, 1984.)

1.2.1. Socijalno - emocionalni ishodi roditeljskog odbijanja

Roditeljsko ponašanje ostavlja trajne posljedice na psihosocijalni razvoj djeteta. Empirijska istraživanja i klinička promatranja potvrdila su da hirovitost, nedosljednost i roditeljska nezainteresiranost mogu rezultirati time da dijete počne vjerovati kako svojim ponašanjem ne može utjecati na životne događaje. Usvajanje takvog stava može rezultirati depresivnim simptomima i nizom psihosomatskih reakcija kao što su alergije, astma i probavne smetnje, ali i ozbiljnijim oblicima psihopatoloških poremećaja i poremećaja ponašanja. Prema PART-u, u osnovi tih poremećaja su predvidivi i konzistentni, negativni učinci roditeljskog odbijanja na ponašanje i osobne dispozicije djece i odraslih koji su se u djetinjstvu osjećali odbačenima. Takve osobe karakterizira narušeno samopoštovanje i niže procjene samoeфикаsnosti, ovisno ili obrambeno neovisno ponašanje, emocionalna zakočenost i nestabilnost, agresivno i neprijateljsko raspoloženje, te negativan pogled na svijet (Khaleque, 2002.).

Teorija roditeljskog prihvaćanja-odbijanja nudi objašnjenje zašto se kod odbačene djece javljaju navedeni negativni efekti.

Ljudi imaju tendenciju da sebe vide na način na koji ih doživljavaju značajni drugi. Ukoliko roditelji, kao najznačajniji drugi odbacuju dijete ono postaje sklono tome da sebe smatra osobom koja nije dostojna tuđe ljubavi što dovodi do negativnog samovrednovanja.

Ovisno o stupnju i učestalosti odbacivanja, odbačena djeca teže k tome da postanu ovisna ili obrambeno neovisna. Ovisna djeca u većoj mjeri zahtijevaju brigu, pažnju i priznanje. Zbog nezadovoljene potrebe za toplinom i nježnošću povećavaju svoje napore u stjecanju ljubavi i pažnje do te mjere da postaju ovisna o drugima. Obrambeno neovisan stav rezultat je izrazitog odbacivanja od strane roditelja. Takvoj djeci nedostaju modeli prema kojima bi oblikovali vlastito ponašanje, stoga teško uzvraćaju i prihvaćaju osjećaje čak i onda kada za njima žude. Kako bi se zaštitila od daljnjih emocionalnih ozljeda, odbačena djeca sklona su distanciranju te često prikrivaju i stišavaju vlastite osjećaje. Iza obrambene neovisnosti i emocionalnog uzmicanja, u pravilu se nalazi neprepoznata želja za uspostavom toplog i nježnog odnosa s roditeljima.

Odbačena djeca često su emocionalno usamljena i nesposobna za stvaranje toplih, trajnih i intimnih odnosa s drugim ljudima. Uspostavu privrženosti otežava emocionalna konstrikcija i defanzivnost koja u ekstremnim slučajevima prelazi u potpunu emocionalnu ravnodušnost. Istraživanja potvrđuju da se manjkavosti u emocionalnom razvoju zlostavljane djece očituju u nedostatku socijalne i komunikacijske kompetentnosti. Takva djeca drugačije

opisuju i doživljavaju međudnose djece i odraslih te djece uzajamno, emocionalno su nestabilnija i manje otporna na stresne događaje (Rohner, 1984.).

Neprijateljski raspoloženi roditelji kod djeteta potiču agresivnost. Prema teorijama socijalnog učenja (Vasta i sur., 1998.), u takvim situacijama na djelu su dva procesa. Prvo, roditelji svojoj djeci modeliraju agresivno ponašanje, a ona oponašaju što vide i drugo, dolazi do izgradnje odnosa koji izaziva, podržava i odobrava nasilje. Djetetu se odašilje poruka o roditeljskom nasilju kao legitimnom načinu interakcije među ljudima, stoga ne iznenađuju nalazi prema kojima je agresivno ponašanje formirano u ranom djetinjstvu relativno stabilno tijekom cijelog života (Ajduković, 2001.).

Konačno, odbačena djeca koja su anksiozna, nesigurna, neprijateljski raspoložena, koja podcjenjuju vlastite vrijednosti i sposobnosti generaliziraju osjećaje te svijet doživljavaju kao neugodno i neprijateljsko mjesto.

Ponašanja i vještine koje čovjek usvaja u najranijoj dobi temelj su daljnjeg razvoja. Iz tog razloga, neposredni učinak zlostavljanja i zanemarivanja na bilo koji aspekt razvoja djeteta - tjelesni, emocionalni, kognitivni ili socijalni - treba sagledati u okvirima cjeloživotne perspektive. Emocionalno zlostavljana i odbacivana djeca često izrastaju u osobe koje imaju izraženu potrebu za ljubavlju i pripadanjem, ali zbog svoje emocionalne okrnjenosti ne uspijevaju ostvariti intimne i ispunjavajuće interpersonalne odnose. PART predviđa da su takvi pojedinci kao roditelji skloni odbacivanju vlastite djece, a začarani krug odbacivanja potvrđen je nizom istraživanja. (Parke i Collmer, 1975.; Rohner i Rohner, 1980.; prema Rohner, 1984.).

Suočavanje s percepcijom roditeljskog odbijanja

Neka djeca se učinkovitije bore protiv štetnih posljedica roditeljskog neprijateljstva i zanemarivanja, što prema PART-u omogućuju izvjesni faktori socijalne kognicije u kombinaciji sa socijalno - situacijskim faktorima. Djeca "borci" kroz svjesnu (prepoznatu) ili nesvjesnu (neprepoznatu) mentalnu aktivnost mogu ublažiti negativne posljedice roditeljskog odbacivanja.

Stupanj depersonalizacije događaja jedan je od oblika socijalne kognicije koji razlikuje "borce" od "neboraca". Depersonalizacija se odnosi na djetetovu sposobnost da ponašanje drugih ne dovodi u neposrednu vezu sa sobom, što mu omogućuje da se ne osjeća

odgovornim za nasilno ponašanje roditelja. Primjerice, ako ono može shvatiti da majčina agresija nije namijenjena njemu osobno, ako razumije zašto se majka osjeća ili ponaša na određeni način, tada će se moći bolje nositi s njezinim neprikladnim ponašanjem.

Drugi aspekt socijalne kognicije je djetetov osjećaj sebe, tj. *osjećaj vlastite individualnosti* koji se odnosi na spoznaju djeteta da je ono posebno i vrijedno. Jasan osjećaj vlastite individualnosti omogućuje djetetu da sebe vidi kao primarnu referentnu osobu u psihološkom funkcioniranju s visokim stupnjem neovisnosti od ostalih, npr. roditelja. Djeca s izraženim osjećajem individualnosti manje su podložna negativnim utjecajima odbijajućih roditelja (Flavell, 1974.; prema Rohner, 1984.).

Djeca se međusobno razlikuju i prema *osjećaju osobne djelotvornosti* tj. po stupnju u kojem vjeruju da mogu utjecati na vlastiti život. Neka djeca vjeruju da im život određuju vanjske sile – sudbina, sreća ili moć drugih, dok druga smatraju da svojim ponašanjem i osobnim karakteristikama postižu bar neku kontrolu nad svojim životom i onim što se s njima zbiva.

"Borci" imaju u većoj mjeri razvijenu *spособnost rješavanja problema* što im omogućuje osmišljavanje različitih strategija i akcija koje mogu doprinijeti postizanju željenih ishoda u odnosu s roditeljima.

Opisani kognitivni procesi su razvojno uvjetovani pri čemu, na stupanj njihove razvijenosti utječe i to u kojem je životnom razdoblju dijete bilo izloženo zlostavljanju i zanemarivanju. Ako roditeljsko odbacivanje nastupi kasnije veća je vjerojatnost da će dijete razviti mehanizme kognitivne zaštite. Uz dob, za razvoj navedenih osobina ličnosti djeteta važna je, možda čak i ključna podrška socijalne okoline (Ajduković, 2001.). Odbačena djeca teže ostvaruju tople interpersonalne odnose, međutim, postojanje bliskog prijatelja ili emocionalna veza s odraslom osobom mogu pridonijeti tome da se dijete bolje nosi sa štetnim posljedicama roditeljskog odgojnog stila.

Prema PART-u, djeca koja sebe percipiraju prihvaćenima od strane roditelja imaju značajno bolju sposobnost depersonalizacije te jasniji osjećaj individualnosti i osobne djelotvornosti. Djeca koja sebe percipiraju odbačenima mogu se uvjetno podijeliti na "borce" i "neborce". "Borci" se nalaze između prihvaćene djece s jedne i "neboraca" s druge strane.

1.2.2. Kvaliteta odnosa unutar obitelji i zloupotreba psihoaktivnih tvari

Veliki broj istraživanja početak konzumacije psihoaktivnih tvari objašnjava kvalitetom odnosa unutar obitelji. Campo i Rohner (1992.) ovisnost o alkoholu i drogama smatraju logičnom posljedicom roditeljskog odbijanja. Prema istim autorima, zloupotreba droge može se shvatiti kao oblik suočavanja čiji je cilj minimalizirati psihičku bol izazvanu percepcijom odbacivanja od strane roditelja.

Khaleque (2002.) navodi rezultate istraživanja koji potvrđuju da je roditeljsko odbijanje etiološki povezano sa zloupotrebom droge i alkohola. Jedno od najčešće citiranih istraživanja je ono koje su proveli Campo i Rohner (1992.) na 40 ovisnika mlađe odrasle dobi. Tom je prilikom utvrđeno da su, u odnosu na kontrolnu skupinu, ovisnici doživjeli značajno više roditeljskog odbijanja u adolescentnoj dobi. Analiza je pokazala da se na temelju percipiranog roditeljskog prihvaćanja - odbijanja, samoiskaza o psihološkoj prilagodbi i stupnja obrazovanja ispitanika može sa 91.2% točnosti predvidjeti kojoj skupini ispitanici pripadaju. Percepcija očevog prihvaćanja istaknuta je kao najznačajnija prediktorska varijabla.

Na temelju longitudinalne studije koju su proveli 1988. godine, Block i Block zaključuju kako ovisnici u odnosu na neovisnike, svoje majke u većoj mjeri vide kao agresivne, nespontane i pretjerano kritične. Barry (1974.) navodi da su majke ovisnika znatno nezrelije, a očevi više odbijajući nego što je to slučaj kod neovisnika. Također, ovisnici oba roditelja procjenjuju agresivnijima od neovisnika (sve prema Campo i Rohner 1992.).

Glavak je 1998. godine uspoređivala procjene roditeljskog prihvaćanja – odbijanja adolescenata koji su ovisni o heroinu s procjenama ponašanja roditelja neovisnika iste dobi. Suprotno očekivanjima, nije dobivena značajna razlika u percepciji ukupnog očevog prihvaćanja - odbijanja međutim, ista mjera majčinog ponašanja potvrdila je razliku između dvije skupine. Ni na jednoj subskali očevog prihvaćanja - odbijanja nije pronađena statistički značajna razlika, dok su se majke ovisnika i neovisnika značajno razlikovale na subskalama agresija - neprijateljstvo i nediferencirano odbijanje. Na obje skale kod ovisnika su utvrđene više prosječne vrijednosti što ukazuje na to da u odnosu na neovisnike, ovisnici svoje roditelje percipiraju kao više odbijajuće.

1.3 RELIGIOZNOST

Ovisno o znanosti unutar koje se promatra, religija se shvaća na različite načine. U okviru psihologije, religija se definira kao "sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija pomoću kojih pojedinac ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima, te od kojeg (sustava) religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje naravni svijet" (English & English, prema Ćorić, 1998., str.17.). Religioznost označava zanimanje za religiju, angažiranost ili sudjelovanje u religiji. Odnos prema religiji ne shvaća se kao dihotomija religiozni - ateisti, već kao kontinuum na čijem se jednom kraju nalazi potpuna religioznost, a na drugom potpuna nereligioznost. Između ta dva ekstrema nalaze se svi mogući prijelazni stupnjevi na kojima se miješaju komponente religioznosti s komponentama nereligioznosti (Bahtijarević, 1975., prema Marinović Jerolimov, 2000.). Pojmovi religije i religioznosti međusobno se isprepliću s time da se religija više odnosi na društveno - kulturalni, a religioznost na individualno - doživljajni aspekt.

Psihologija religioznosti kao znanstvena disciplina razvila se relativno rano. Većina autora kao njen početak navodi 1889. godinu kada je G.S. Hall objavio svoj prilog o moralnom i religioznom odgoju. Međutim, unatoč ranim počecima, psihologija religioznosti jedno je od manje istraženih područja psihologije. Mogući razlozi za to su složenost ovog područja ili strah od ponovnog vraćanja psihologije u okvire teologije i filozofije, nakon što se jednom uspješno od njih odvojila kao samostalna znanost (Vac, 1999.).

Zašto su neki ljudi duboko religiozni dok drugi ne priznaju postojanje Boga? Zašto neki vjernici proživljavaju snažna religiozna iskustva dok drugi religiju doživljavaju kao "dosadnu naviku"? Zašto nekim ljudima religija pruža utjehu i zaštitu, a druge preplavljuje krivnjom i samoosuđivanjem? Stiplošek (2002.) navodi samo neka od brojnih pitanja na koje psiholozi pokušavaju odgovoriti. Prema Allportovoj poslovičnoj izjavi ima toliko različitih religioznih iskustava koliko i religioznih ljudi na zemlji, a Ćorić (1998., str.16.) dodaje: " i onoliko različitih interpretacija o njima koliko i psiholoških istraživanja njima posvećenih". Ono oko čega se istraživači slažu je to da su pitanja o istinitosti ili stvarnosti religije izvan dometa psihologije kao znanosti. Cilj psihologije religioznosti nije utvrditi egzistenciju i osobine nadnaravnoga na koje se religija odnosi, već se želi ispitati kako pojedinčeva uvjerenost o postojanju nadnaravnog utječe na individualan, moralan i društven aspekt

njegova života. Psihologe zanima vjera kao jedan od elementarnih odnosa čovjeka prema svemu oko sebe, jer čovjekov odnos prema Bogu može se odraziti i na njegov odnos prema samom sebi, prema drugim ljudima kao i prema svijetu koji ga okružuje. Religioznost pojedinca značajan je modifikator strukture vrijednosti, kao i važan prediktor širokog spektra ponašanja i stavova (Ljubotina, 2004.)

1.3.1. Poteškoće i ograničenja pri ispitivanju religioznosti

Definiranje i mjerenje religioznosti

U svojim počecima, psihologija religioznosti nastojala je objektivizirati svoj predmet mjerenja svodeći ga na kvantitativne indikatore ponašanja dostupne direktnom opažanju (npr. čestina odlazaka u crkvu, moljenja i davanja novčanih priloga za crkvene svrhe, sudjelovanje u aktivnostima vjerskog karaktera i sl.). Međutim, ovakav pristup fenomenu religioznosti nije ni izdaleka pružao mogućnost za dublju analizu, čak niti samo pojavnog oblika religioznosti. Suvremeni autori slažu se oko toga da složen i slojevit fenomen kao što je religioznost nije opravdano ograničiti na jednu dimenziju ili pojedine izolirane aspekte već je potrebno obuhvatiti kognitivne, bihevioralne i emocionalne komponente ispitivanog konstrukta. Sa stanovišta strukture, većina velikih, razvijenih religija kao sustava ideja, vjerovanja i prakse sastoji se od međusobno povezanih elemenata: doktrine, iskustva, obreda, vrijednosti, normi, ustanova i vjerskih ličnosti. Religije se međusobno razlikuju po načinu na koji su ovi elementi povezani u cjelinu, a multidimenzionalni pristup podrazumijeva istraživanje pojedinih elemenata i njihovog međuodnosa. Unutar psihologije religioznosti najčešće se ispituju: priroda mističnih iskustava, stvaranje slike Boga, vjersko obraćenje, utjecaj religije na integraciju ličnosti, odnos religioznog i općeg kognitivnog razvoja čovjeka te povezanost religioznosti s različitim stavovima i ponašanjima (Ćorić, 1998.).

Prilikom mjerenja različitih dimenzija religioznosti najčešće se upotrebljava metoda upitnika, a razlikuju se jednodimenzionalne, dvodimenzionalne i višedimenzionalne skale.

Kao što samo ime kaže, jednodimenzionalne skale ispituju jedan aspekt religioznosti. Primjer ovakve skale je Skala stavova prema Crkvi koju su 1929. godine konstruirali Thurstone i Chave (Spilka, Hood i Gorsuch, 1985., prema Vac, 1999.).

U dvodimenzionalnim konceptima religioznosti očituje se težnja polariziranja dimenzija na pozitivne i negativne, tj. razlikovanje između internaliziranog religioznog sustava vrijednosti i izvana vidljivog religioznog načina ponašanja iza kojeg se ne nalazi osobna vjerska predanost. Tako Dewey razlikuje unutarnju religioznost nasuprot pukom držanju vanjskih formi, Nock govori o konverziji (religija kao osobni izbor) i adheziji (naslijeđena društvena religija), Lenski razlikuje osobno integriranu religioznost koja zahvaća sve aspekte života te društvenu religioznost koja je podređena socijalnim vezama (sve prema Ćorić, 1998.). Allen i Spilka (Spilka, Hood i Gorsuch, 1985., prema Stiplošek 2002.) razlikuju tzv. predanu religioznost (committed religiosity) koja se odnosi na osobnu i autentičnu predanost religijskim vrijednostima i tzv. religioznost po konsenzusu (consensual religiosity) koju karakterizirana konformizam ili čak pokoravanje religijskim vrijednostima, pri čemu vjerovanja nisu u potpunosti internalizirana i nemaju značajniji utjecaj na svakodnevna ponašanja.

Konceptualno slična je i Allportova dvodimenzionalna podjela na intrinzičnu i ekstrinzičnu religioznu orijentaciju koja je imala najveći utjecaj na istraživanja unutar psihologije religioznosti (Donahue, 1985.). Prema Allportu, ekstrinzična je ona "religija koja se upotrebljava" (Ćorić, 1998., str. 40.). Drugim riječima, ekstrinzično religiozna osoba koristi svoju vjeru za zadovoljavanje određenih potreba i postizanje nekog cilja. Nasuprot tome, intrinzična je "religija po kojoj se živi" (Ćorić, 1998., str. 40.). Intrinzično religiozna osoba u vjeri pronalazi svoju glavnu motivaciju. Sve ostale potrebe, koliko god one bile jake, smatraju se manje važnima te se nastoje uskladiti s religijskim uvjerenjima i zahtjevima.

Unatoč velikom doprinosu, navedeni pristup ima brojne nedostatke. S obzirom na to da je Allport najčešće citirani autor pri proučavanju religiozne orijentacije, ukratko ćemo razmotriti osnovne prigovore upućene njegovoj koncepciji religioznosti. Prvi prigovor vezuje se uz definiranje konstrukta. Hodge (1972., prema Kirkpatrick i Hood, 1989.) zaključuje kako se radi o mjeri motivacije za određeno ponašanje, prije nego o samom ponašanju, dok Hunt i King (1971, prema Stiplošek, 2002.) navode kako je ekstrinzičnu i intrinzičnu orijentaciju moguće shvatiti kao osnovne varijable ličnosti. Netko može biti ekstrinzično orijentiran prema svemu, a religioznost je samo specifičan slučaj. Drugi prigovor odnosi se na međudnos religioznih orijentacija. Na temelju provedenih istraživanja, Allport je utvrdio da intrinzična i ekstrinzična religiozna orijentacija ne predstavljaju krajnje vrijednosti bipolarnog kontinuuma kao što se prvobitno smatralo, već je korelacija između ta dva faktora ovisna o karakteristikama uzorka na kojem se ispituje (Donahue, 1985.).

Na temelju psihometrijske evaluacije Allportove skale religiozne orijentacije (ROS), Kirkpatrick i Hood (1989.) zaključuju kako u osnovi tih skala postoje tri faktora – jedan intrinzični i dva ekstrinzična. Tvrdnje koje se odnose na vjeru kao izvor utjehe, olakšanja i zaštite saturirane su faktorom kojeg autori nazivaju Ekstrinzično personalnim faktorom (Ep), dok su Ekstrinzično socijalnim faktorom (Es) saturirane čestice koje se odnose na vjeru kao način stjecanja društvenog položaja. Navedeni faktori različito koreliraju s drugim varijablama, stoga nije opravdano njihovo sažimanje u jednu skalu. Osim toga, utvrđene su tzv. rezidualne čestice koje se ne grupiraju niti na jedan ekstrinzični faktor, a negativno koreliraju s česticama intrinzične skale. Subskale Ep i Es uglavnom nisu povezane s intrinzičnom skalom iz čega slijedi da su negativne korelacije između intrinzične i ekstrinzične skale rezultat upravo tih rezidualnih čestica (Stiplošek, 2002.).

S obzirom na to da postoje ispitanici koji se na Allportovoj Skali religiozne orijentacije slažu i s intrinzičnim i s ekstrinzičnim česticama, Allport i Ross (1967.) predlažu novu klasifikaciju koja se sastoji od četiri kategorije: intrinzični tip, ekstrinzični tip, nediskriminativno proreligiozni i nediskriminativno nereligiozni tip. Međutim, pri ovakvom klasificiranju teško je odrediti točku podjele za definiranje intrinzičnosti i ekstrinzičnosti.

Daljnji nedostatak ROS-a je taj što sadrži čestice na koje mogu odgovarati samo osobe koje su vjernici, što gotovo onemogućuje primjenu na nekim uzorcima od istraživačkog interesa. U postojećim istraživanjima (prema Stiplošek, 2002.), autori su uzimali u obzir samo religiozne ispitanike ili bi usporedno prezentirali rezultate za cijeli uzorak i definirani subuzorak. Pri tom se nameće pitanje koliko je zapravo opravdano nereligiozne ispitanike izuzeti iz interpretacije, s obzirom na to da se na taj način umjetno smanjuje varijabilitet religiozne orijentacije i drugih varijabla koje su s njom povezane. Zbog navedenih prigovora i nejasnoća, Allportova koncepcija se danas sve manje koristi, a dominantnu ulogu u suvremenim istraživanjima religioznosti preuzelo je multidimenzionalno shvaćanje fenomena.

Prednost višedimenzionalnih skala je u tome što preciznije zahvaćaju složenu strukturu religioznosti. Međutim, takve skale često pokazuju visoke korelacije između "različitih" dimenzija što znači da u osnovi mjere istu karakteristiku koju drugačije imenuju. Jedna od najpoznatijih višedimenzionalnih skala je ona koju su 1962. predložili američki sociolozi Glock i Stark (prema Ćorić, 1998.). Autori navode klasifikaciju od pet temeljnih dimenzija za koje smatraju da su svojstvene svakoj religiji: ideologijska (vjerovanja), iskustvena, ritualna, intelektualna (znanje) i posljedična dimenzija religioznosti. Navedene dimenzije često se

koriste kao polazni okvir u empirijskim istraživanjima religioznosti, a predstavljaju i teorijsku osnovu mjernog instrumenta korištenog u ovom istraživanju.

Ideologijska dimenzija temelji se na očekivanju da će religiozna osoba prihvaćati određena vjerovanja. Sadržaj i opseg tih vjerovanja može se razlikovati ne samo među religijama, već često i unutar iste religijske tradicije (Marinović Jerolimov, 2002.).

Iskustvena dimenzija odražava činjenicu prema kojoj sve religije očekuju da će religiozna osoba u određenom trenutku doživjeti različite osjećaje povezane s religioznim iskustvom. Ti osjećaji mogu se kretati u rasponu od poniznosti do radosti te od osjećaja smirenosti i spokoja do osjećaja strasnog jedinstva s nadnaravnim. Svaka religija pridaje određenu vrijednost subjektivnom religijskom iskustvu kao znaku osobne religioznosti (Marinović Jerolimov, 2000.).

Ritualna dimenzija odnosi se na specifične religijske prakse koje vjernici trebaju obavljati (npr. odlazak u crkvu, molitva, post i sl.) i kao takva smatra se jednim od pokazatelja religioznosti. Međutim, teško je utvrditi u kojoj je mjeri prakticiranje religijskih obreda plod osobnog uvjerenja, a koliko je ono uvjetovano socijalizacijskim mehanizmima i usvajanjem tradicionalnih kulturoloških normi.

Intelektualna dimenzija vezana je uz očekivanje da će religiozna osoba biti upoznata s osnovnim načelima svoje vjere. Ova je dimenzija u vezi s ideologijskom jer je znanje o vjerovanju usko vezano uz njegovo prihvaćanje. No, vjerovanje ne mora slijediti iz znanja, niti sva znanja djeluju na vjerovanje. Rezultati istraživanja pokazuju kako vjernici često ne znaju neke osnovne činjenice vezane uz svoju vjeru (Marinović Bobinac, 2000.). U suvremenom društvu religijski se dogmatizam sve manje bezuvjetno prihvaća. Mandarić (2000.) smatra da to pogotovo vrijedi za mlade koji se ne zadovoljavaju zadanom istinom, nego poput mozaika slažu vlastitu istinu uzimajući ono što je blisko njihovim interesima, a odbacujući ono što im ne odgovara.

Posljedična dimenzija religioznosti odnosi se na preporuke o ponašanju i stavovima koje vjernici trebaju usvojiti. Drugim riječima, ona govori o utjecaju vjerovanja, obreda, religioznih osjećaja i znanja na svakodnevni život pojedinca te na njegov odnos prema sebi i svijetu koji ga okružuje.

Iako se krenulo od nezavisnog shvaćanja navedenih dimenzija, istraživanja su pokazala kako je ideologijska dimenzija dobar prediktor ostale četiri dimenzije te da predstavlja svojevrsnu jezgru religioznosti.

Odnos istraživača i predmeta istraživanja

Kada fenomenu religioznosti pristupamo sa znanstvenog stajališta, ne smijemo zanemariti problematiku odnosa istraživača i predmeta istraživanja. Zbog čestih metodoloških nedostataka, rezultate radova koji se bave religioznošću potrebno je sagledati s dozom opreza. Osobna svjedočanstva i sustav vjerovanja onih koji se bave psihologijom religioznosti mogu snažno utjecati na teorijske pretpostavke kojima se nastoje objasniti određeni fenomeni. Postoji jedna zakonitost koja je u sebi proturječna, a istovremeno neizbježna. Naime, istraživač se treba potpuno uživjeti u predmet istraživanja i u isto vrijeme ostati distanciran kako bi mogao biti krajnje objektivan. Psiholog se ne smije ponašati kao vjernik, barem dok ispituje svoj predmet zanimanja, jer bi tim činom prestao biti psiholog. S druge strane, od njega se traži da istinski i do kraja razumije ono što vjernici osjećaju i iskazuju (Mandarić, 2000.). Povijest psihologije pokazuje da predrasude, podrijetlo i osobni interesi mogu lako postati temelj na kojem se razvijaju teorijski koncepti i metode. Navedeno potvrđuju i primjeri dvojice začetnika psihologije religioznosti – W. Jamesa i S. Freuda. Psihologija W. Jamesa nosi sve znakove tadašnje društveno-političke scene. U to je doba američko društvo religiji pridavalo važnu etičku funkciju, a od psihologije kao napredne znanosti očekivalo se da ispita i potvrdi religioznu dimenziju čovjeka. S druge strane, Freud je religioznost smatrao univerzalnom prisilnom neurozom i iluzijom ljudskog duha te je provodio niz istraživanja s unaprijed zadanim ciljem – objasniti tajnu religije i pokazati kako je ona, sve u svemu, više štetna nego korisna iluzija. (Ćorić, 1998.).

1.3.2. Ispitivanja religioznosti kod adolescenata

Iako je područje religioznosti dugo vremena bilo izvan kruga istraživačkih interesa, u posljednje vrijeme psiholozi i sociolozi sve češće pokazuju zanimanje za ovu problematiku. Kako bi što bolje razumjeli obilježja ovog fenomena, prije nego što krenemo s razmatranjem odnosa religioznosti i devijantnog ponašanja, ukratko ćemo navesti rezultate nekih ispitivanja provedenih na adolescentima.

Donahue (1995., prema Smith, 2003.) navodi kako je osobna religioznost u inverznom odnosu sa suicidalnim mislima i pokušajima samoubojstva kod američkih adolescenata. Prema istom autoru, religiozni srednjoškolci postižu niže rezultate na testovima depresivnosti te u manjoj mjeri izvješćuju o osjećaju beznađa. Adolescenti koji sudjeluju u crkvenim

aktivnostima pokazuju više altruizma, iskreniji su i spremniji pomoći, no posjeduju i veći broj predrasuda u odnosu na svoje nereligiozne vršnjake (Argyle, M. i sur., 1975. prema Stiplošek, 2002.). Suprotno očekivanjima, u istraživanju kojeg je Stiplošek (2002.) provela na skupini studenata, eksternalni lokus kontrole pokazao se značajnim prediktorom dimenzija duhovnosti i obredne dimenzije religioznosti kod djevojaka. U skupini muških ispitanika kao značajan prediktor obredne dimenzije religioznosti izdvojena je obrazovna razina roditelja, pri čemu ispitanici čiji su roditelji nižeg stupnja obrazovanja postižu više rezultate na toj dimenziji.

1.3.3. Religioznost i devijantno ponašanje

Kao što je ranije rečeno, religioznost ne podrazumijeva samo odnos čovjeka prema Bogu, već i odnos prema samome sebi i drugima. Taj je odnos definiran religijskim zapovijedima koje počivaju na moralnim načelima. Nasuprot tome, delinkventno ponašanje se odnosi na različite oblike antisocijalnih i društveno neprihvatljivih ponašanja koji nisu u skladu s društvenim normama i zakonskim propisima (Petz, 1992.). Iako religioznost sadrži praktičnu komponentu koja se odnosi na moralno življenje i djelovanje, bilo bi pristrano poistovjetiti moral s vjerom. Jednako je neopravdano i delinkvenciju svoditi na areligioznost, bez obzira na to što se ona odnosi na rušenje moralnih normi koje nalaže religija (Ćorić, 1998.).

Prilikom istraživanja odnosa religioznosti i devijantnog ponašanja, veliki broj autora polazi od sljedeće pretpostavke: ako religioznost promatramo kao "čudorednu komponentu religije koja se očituje kroz moralno ponašanje, asocijalna ponašanja trebala bi biti u visokoj negativnoj korelaciji s religijom" (Ćorić, 1998., str. 166.). Drugim riječima, očekuje se jednostavan odnos između ispitivanih varijabli: što je veća religioznost – manje je devijantno ponašanje. Suvremeni istraživači međutim, smatraju da ovako pojednostavljeno gledište nije opravdano. Rezultati novijih istraživanja ukazuju na to da oblik i visina te povezanosti ovise o karakteristikama delinkventnog ponašanja (Burkett i White, 1974.; prema Adalf i Smart, 1985.), operacionalnoj definiciji religioznosti (Wills, Yaeger i Sandy, 2003.), specifičnostima religijske tradicije (Perkins, 1985.) te karakteristikama uže i šire socijalne okoline (Perkins, 1985.; Hadaway i sur., 1984.).

Osim zbog poteškoća vezanih uz operacionalizaciju religioznosti, često kontradiktorni nalazi javljaju se i zbog različitog definiranja devijantnog ponašanja te neopravdane generalizacije na niz drugih oblika neprihvatljivih aktivnosti. Istraživanja koja su proučavala utjecaj osobne religioznosti na agresivna ponašanja i aktivnosti vezane uz pljačku i krađu osobne imovine nisu dala jednoznačne rezultate. U često citiranoj studiji Hirschi i Stark (1969., prema Adalf i Smart, 1985.) zaključuju kako između religioznosti i delinkventnog ponašanja ne postoji gotovo nikakva povezanost, dok je u nizu drugih istraživanja (Burkett i White, 1974., Higgins i Albrecht, 1977., Jensen i Erickson, 1979., sve prema Hadaway i sur., 1984.) dobivena negativna korelacija između ta dva konstrukta. Elifson i sur. (1983., prema Hadaway, 1984.) smatraju da veza između religioznosti i delinkventnog ponašanja nestaje uz kontrolu niza socijalnih utjecaja kao što su delinkventna aktivnost prijatelja, privrženost roditeljima, školski uspjeh i sl., dok Forth i sur. (1997., prema Bahr i Maughan., 1998.) nalaze da religioznost ostvaruje zaštitno djelovanje i uz kontrolu utjecaja vršnjačkog pritiska i roditeljske privrženosti. U osnovi navedenih, kontradiktornih nalaza je to što različiti autori za mjeru delinkventnog ponašanja koriste različite bihevioralne aspekte koji nisu u jednakom odnosu s mjerama religioznosti.

Istraživanja koja se tiču odnosa religioznosti i zloupotrebe psihoaktivnih tvari daju konzistentnije rezultate i u pravilu potvrđuju negativnu povezanost. Međutim, tu se ponovno javlja ranije naveden problem različitih pristupa fenomenu religioznosti što otežava interpretaciju i ograničava generalizaciju rezultata. Istraživači su uglavnom usredotočeni na jednu (religijska vjerovanja) ili drugu (religijska praksa) manifestaciju religioznosti te ih rijetko promatraju u kontekstu međusobnog odnosa (Marinović Jerolimov, 2000.). Čini se da pri tom svaki autor polazi od vlastite definicije te se često, bez ikakve teorijske ili racionalne osnove, o nečijoj religioznosti zaključuje na temelju jednog pitanja. U istraživanjima protektivnih faktora zloupotrebe droga, kao mjera religioznosti najčešće se koristila učestalost odlazaka u crkvu iako pojedini autori religijska vjerovanja smatraju boljim prediktorom (ne)konzumacije. Adalf i Smart (1985.) navode kako je, u odnosu na intenzitet religijskih osjećaja, religijska praksa jače povezana s upotrebom droga. S druge strane, Hadaway i sur. (1984.) zaključuju kako su varijable osobne molitve i istaknutost religije u životu pojedinca značajnije u predviđanju zloupotrebe psihoaktivnih tvari. Isti autori smatraju kako navedene mjere izravno ukazuju na osobnu predanost i prihvaćanje religijskog vrijednosnog sustava, dok sudjelovanje u obrednim slavljinama može biti rezultat roditeljskog pritiska, navike ili usvajanja tradicionalnih normi.

Zaštitna funkcija osobne religioznosti u predviđanju zloupotrebe psihoaktivnih tvari ovisi i o specifičnostima pojedine religijske tradicije. Pretpostavka je da će pripadnici onih religijskih skupina koje karakteriziraju stroge i jasne zabrane konzumacije određenih psihoaktivnih tvari u manjoj mjeri posezati za istim.

Konačno, djelovanje religioznosti ovisi i o djelovanju ostalih faktora socijalne kontrole. Društvena uređenja se međusobno razlikuju prema stupnju u kojem osuđuju određena ponašanja kao i po broju utvrđenih socijalnih normi. Utjecaj religioznosti više će doći do izražaja u situaciji relativnog moralnog vakuuma, nego u slučajevima kada je ponašanje pojedinca regulirano brojnim drugim mehanizmima socijalne kontrole. U sredini koju obilježavaju visoki moralni standardi nametnuti od strane roditelja, vršnjaka, škole i šire društvene zajednice dodatni doprinos religioznosti može biti neznatan (Middleton i Putney, 1962., prema Hadaway, 1984.). Međutim, njezini se efekti mogu lako utvrditi u okolini u kojoj nema jasnog koncenzusa o tome što je dobro, a što loše kao ni razrađenog sustava sankcioniranja devijantnih aktivnosti.

1.4. ZLOUPOTREBA DROGA, RELIGIOZNOST I KVALITETA ODNOSA UNUTAR OBITELJI

Religioznosti i delinkventnom ponašanju zajedničko je to što su za razvoj oba fenomena zaslužni procesi socijalizacije unutar obitelji i najbliže socijalne okoline. S obzirom na povezanost ta dva konstrukta, postavlja se pitanje da li je moguće utvrditi nezavisno djelovanje religioznosti i obiteljskih odnosa na (ne)konzumaciju psihoaktivnih tvari. Drugim riječima, da li adolescenti koji su religiozni i koji idu u crkvu ne konzumiraju drogu zato što bi time prekršili svoja religiozna načela ili je razlog tome taj što dolaze iz kvalitetnih, sređenih obitelji unutar kojih je kroz odnos brige i povjerenja dijete internaliziralo normativne oblike ponašanja?

U istraživanju koje je proveo Garrett (1997.; prema Bahr i Maughan, 1998.) obiteljska religioznost bila je pozitivno povezana s količinom roditeljske privrženosti i nadgledanja (monitoring) te u umjerenoj negativnoj korelaciji s delinkventnim ponašanjem pri čemu je konzumacija droga bila jedan od pokazatelja delinkventnosti. Isti autori navode i rezultate istraživanja Forthuna i sur. (1997.) koji su pokazali da je osobna religioznost negativno povezana sa zloupotrebom alkohola i marihuane i uz kontroliran utjecaj privrženosti roditelj – dijete.

Na temelju provedenog istraživanja, Bahr i sur. (1998.) zaključuju da adolescenti koji su jače privrženi svojim majkama imaju nešto izraženiju religioznost. Ista tendencija vrijedi i za odnos religioznosti i privrženosti ocu, ali je tu veza nešto slabija. U navedenom istraživanju niti jedna od korištenih obiteljskih varijabli (privrženost, nadgledanje, obiteljski sukobi, upotreba droga od strane članova obitelji) nije pokazala direktan utjecaj na rizik konzumacije psihoaktivnih tvari. Međutim, utvrđeno je da roditeljska privrženost ostvaruje indirektan utjecaj preko religioznosti, dok zloupotreba droga od strane članova obitelji utječe na odabir društva s pozitivnijim stavovima prema konzumaciji psihoaktivnih tvari.

Analizirajući faktore rizika za konzumaciju droga i alkohola na studentskoj populaciji, Perkins (1985.) zaključuje kako su najprediktivnije varijable one vezane uz utjecaj vršnjaka (pozitivni stavovi prema konzumaciji droga, osjećaj pripadnosti skupini) i izraženost osobne religioznosti. Za razliku od vršnjačkog i religijskog utjecaja, efekti percipiranih roditeljskih stavova su prilično mali. Značajnost postiže jedino očev stav o konzumaciji psihoaktivnih tvari, pri čemu je taj utjecaj očit samo kod predikcije zloupotrebe droga (pozitivniji očev stav prema drogama povećava vjerojatnost konzumacije droga kod studenata).

Hadaway i sur. (1984.) su proveli istraživanje čiji je cilj bio utvrditi protektivnu ulogu religije u kontekstu drugih mehanizama socijalne kontrole. Na temelju multivarijantnih analiza korištenih za predikciju stavova i ponašanja vezanih uz zloupotrebu droga i alkohola kod adolescenata, autori potvrđuju kako i uz kontrolu drugih bitnih faktora (demografske varijable, korištenje marihuane u društvu, kvaliteta odnosa s roditeljima, obiteljski problemi, socijalna izolacija, sukobi s roditeljima i školski uspjeh) religioznost ostvaruje značajan utjecaj. Važnost religije, međutim, ovisi o vrsti korištene psihoaktivne supstance, kao i o stupnju u kojem su djelotvorni ostali mehanizmi socijalne kontrole.

Unatoč relativno konzistentnim nalazima, uloga religioznosti u odvraćanju od konzumacije droga nije sasvim jasna zbog ranije navedenih metodoloških i konceptualnih poteškoća, kao i zbog nedostatka opće prihvaćenog teorijskog okvira što zahtjeva daljnja istraživanja u ovom području.

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Na temelju pregleda literature o relevantnim korelatima zloupotrebe droga, osmišljeno je istraživanje čiji je cilj ispitati vezu obiteljskih čimbenika i osobne religioznosti s konzumacijom psihoaktivnih tvari kod adolescenata. Smatrali smo posebno zanimljivim ispitati da li religioznost zadržava svoje protektivno djelovanje i uz kontrolu obiteljskih varijabli.

U skladu s ciljem istraživanja, nastojali smo pronaći odgovor na sljedeće probleme:

- 1. Provjeriti da li se ispitanici koji jesu i oni koji nisu konzumirali drogu razlikuju prema nekim demografskim osobitostima (obiteljska struktura, bračni status roditelja, stupanj obrazovanja i radni status roditelja, procjena materijalnog statusa obitelji).**

Na osnovu podataka iz literature postavili smo hipotezu prema kojoj ne očekujemo razlike u obiteljskoj strukturi, bračnom statusu i radnom statusu roditelja konzumenata i nekonzumenata droga. Nadalje, pretpostavili smo da će se skupine razlikovati s obzirom na stupanj obrazovanja roditelja te prema procjenama materijalnog statusa obitelji, pri čemu kod skupine konzumenata očekujemo više procjene materijalnog statusa i viši stupanj obrazovanja roditelja.

- 2. Ispitati da li se skupine konzumenata i nekonzumenata droge razlikuju s obzirom na percepciju roditeljskog prihvaćanja – odbijanja.**

Pretpostavka je da će konzumenti svoje roditelje procijeniti kao manje tople i prihvaćajuće te kao više agresivne, zanemarujuće i odbijajuće u odnosu na nekonzumente.

- 3. Utvrditi da li se skupine konzumenata i nekonzumenata droga razlikuju prema dimenzijama iskazane religioznosti.**

Pretpostavljamo da će se skupine razlikovati na sve tri dimenzije osobne religioznosti, pri čemu na svim dimenzijama očekujemo više prosječne vrijednosti kod skupine nekonzumenata.

4. Utvrditi da li pojedine dimenzije religioznosti zadržavaju svoju zaštitnu funkciju i uz kontrolu utjecaja obiteljskih čimbenika.

Na temelju ranijih nalaza, pretpostavljamo da će religioznost ostvariti svoje protektivno djelovanje i uz kontrolu demografskih varijabli i varijabli percipiranog roditeljskog odnosa.

3. METODA

3.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno na uzorku od 269 ispitanika. Ispitanici su bili učenici trećih razreda zagrebačkih gimnazija općeg i prirodoslovno – matematičkog usmjerenja. Zbog većeg broja preskočenih pitanja ili nevjerodostojnih iskaza na upitniku o konzumaciji psihoaktivnih tvari, iz obrade su izostavljeni rezultati 12 ispitanika. Također, izostavljeni su i rezultati onih ispitanika koji na testovima nisu procijenili jednog od roditelja. Navedeni kriterij nije zadovoljilo 4 ispitanika srednjoškolaca. Pregledom testova isključenih iz obrade nije utvrđeno sistematsko izostavljanje pojedinih odgovora. Konačni uzorak na kojem je izvršena obrada podataka sačinjavalo je 253 ispitanika – 110 mladića i 143 djevojke. Prosječna dob ispitanika je 17 godina.

3.2. Mjerni instrumenti

3.2.1. Upitnik roditeljskog prihvaćanja - odbijanja

Upitnik roditeljskog prihvaćanja – odbijanja (Parental acceptance – rejection questionnaire = PARQ) konstruirali su R. P. Rohner, Saavedra i Granum. Postoje tri verzije upitnika. Dvije verzije upitnika, (jedna za odrasle, druga prilagođena dječjem uzrastu) namijenjene su mjerenju individualne percepcije o tome koliko je topline ili odbacivanja ispitanik iskusio u svojoj obitelji. Treći upitnik odnosi se na percepciju roditelja o tome koliko topline ili odbacivanja pružaju svojoj djeci.

U provedenom istraživanju korištena je skraćena verzija Upitnika roditeljskog prihvaćanja – odbijanja za odrasle. Upitnici o majci i ocu, sadržajno su identične, ali odvojene forme upitnika koji se sastoji od 32 čestice. Svaka tvrdnja sadrži određeni opis ponašanja oca ili majke koje je usmjereno prema ispitaniku. Zadatak ispitanika je da na skali

Likertovog tipa izabere jedan od ponuđenih odgovora (uvijek, ponekad, rijetko ili nikad) ovisno o tome u kojoj mjeri smatra da se navedena tvrdnja odnosi na ponašanje njegovog oca ili majke.

Upitnik se sastoji od četiri skale, od kojih svaka sadrži po osam čestica koje mjere sljedeće dimenzije: roditeljska toplina – prihvaćanje, agresivnost – neprijateljstvo, indiferentnost – zanemarivanje i nediferencirano odbijanje.

Skala roditeljske topline - prihvaćanja sadrži opise ponašanja kojima roditelji fizički ili verbalno pokazuju naklonost, ljubav i pažnju prema djetetu (npr. "Moj otac je govorio lijepo o meni.").

Skala roditeljske agresivnosti – neprijateljstva sastoji se od niza tvrdnji koje ukazuju na fizičku (udaranje, čupanje, guranje...) i verbalnu (proklinjanje, psovanje, upotreba sarkastičnih primjedbi...) agresiju i neprijateljstvo usmjereno prema djetetu (npr. "Moj otac me ismijavao i rugao mi se.").

Skala roditeljske indiferentnosti – zanemarivanja opisuje one postupke koji pokazuju da su roditelji nezainteresirani za dobrobit svoje djece. Roditelje koji dobivaju visoke procjene na ovoj skali djeca vide kao nepristupačne, hladne i odbojne (npr. "Moj otac nije obraćao pažnju kada sam tražio pomoć.").

Skala roditeljskog nediferenciranog odbijanja pokazuje u kojoj se mjeri dijete osjeća odbačenim od strane roditelja u situacijama u kojima nije direktno izloženo agresivnosti – neprijateljstvu i/ili indiferentnosti – zanemarivanju (npr. "Činilo mi se da sam mu smetao.").

Konačni rezultat svakog ispitanika oblikuje se kao zbroj skalnih vrijednosti pri čemu veći rezultat ujedno znači veću zastupljenost pojedine osobine.

1. rezultat na pojedinoj dimenziji dobiva se zbrajanjem rezultata odgovarajućih tvrdnji:

- a) skala topline – prihvaćanja (TP): tvrdnje 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29
- b) skala agresivnost – neprijateljstva (AN): tvrdnje 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30
- c) skala indiferentnosti – zanemarivanja (IZ): tvrdnje 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31
- d) skala nediferenciranog odbijanja (NO): tvrdnje 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32

Odgovori se boduju na sljedeći način: "uvijek" = 4 boda, "ponekad" = 3 boda, "rijetko" = 2 boda, "nikad" = 1 bod.

2. ukupni rezultat tj. indeks prihvaćanja – odbijanja (IPO) dobiva se zbrajanjem sve četiri skale uz prethodno invertiranje rezultata na subskali toplina – prihvaćanje (TP). Viši ukupni rezultat znači veće percipirano roditeljsko odbijanje.

Rohner (1984.) navodi kako je valjanost upitnika zadovoljavajuća. Pouzdanost PARQ-a procijenjena Cronbachovim koeficijentom α , na našem uzorku iznosi od 0,75 do 0,86 za subskale koje se odnose na majčino ponašanje te od 0,80 do 0,88 za subskale koje se odnose na očevo ponašanje. Dobivene vrijednosti nešto su niže od onih koje navodi Rohner (1984.) za originalnu PARQ verziju za odrasle (pouzdanosti originalne verzije kreću se u rasponu od 0.86 do 0.95) međutim, u skladu su s rezultatima ranijih primjena skraćene verzije upitnika na našem području. U istraživanju kojeg je provela Glavak (1998.) pouzdanosti procjena kretale su se u rasponu od 0,73 do 0,80 za subskale koje opisuju majčino ponašanje te od 0,83 do 0,88 za subskale koje se odnose na očevo ponašanje. Pouzdanosti skraćene verzije PARQ-a u istraživanju kojeg su 1996. god. provele Kuterovac – Jagodić i Keresteš nešto su niže i iznose od 0,59 do 0,74 za procjene majčinog ponašanja te od 0,77 do 0,87 za procjene očovog ponašanja.

Faktorskom analizom PARQ-a dobivena su dva primarna faktora: opaženo prihvaćanje i odbijanje. Interkorelacija ta dva faktora iznosi 0.50 što upućuje na to da navedeni faktori nisu nezavisni, ali mogu biti interpretirani kao bipolarni krajevi jedne dimenzije. Prezentirani podaci potvrđuju konstruktivu valjanost koncepta "opaženo prihvaćanje" i "opaženo odbijanje" (Rohner, 1984.).

3.2.2. Upitnik religioznosti

Korištenu verziju Upitnika religioznosti konstruirao je Damir Ljubotina (2004.). Upitnik se sastoji od 20 čestica koje mjere dvije dimenzije religioznosti: religijska vjerovanja i religijske obrede te 6 dodatnih čestica koje se odnose na dimenziju posljedica religioznosti na socijalno ponašanje. Razlozi za konstrukciju novog instrumenta za mjerenje religioznosti bili su višestruki. Ranije navedenim poteškoćama koje se vezuju uz mjerenje ovog složenog fenomena dodat ćemo još neke. Brojni do sada korišteni instrumenti sadrže čestice na koje mogu odgovarati samo osobe koje su vjernici što ograničava zaključivanje. Nadalje, pojedini upitnici sadržajem su prilagođeni pripadnicima određene vjeroispovjesti, što onemogućuje

usporedbu pripadnika raličitih religijskih skupina. Dodatni problem je i taj što gotovo niti jedan instrument nema referentne norme koje bi omogućile interpretaciju rezultata u terminima izraženosti religioznosti kod pojedinog ispitanika.

U operacionalizaciji novog upitnika uzeta su u obzir neka ranija iskustva pri mjerenju religiozne orijentacije. Najbliži teorijski koncept jest onaj Glocka i Starka koji polaze od ranije spomenutih pet dimenzija prema kojima se može razmatrati svaka religija. Pri konstrukciji novog upitnika religioznosti osnovna ideja navedenih autora dijelom je prilagođena našim uvjetima. Zadržane su dvije osnovne dimenzije uz mogućnost korištenja treće, dodatne dimenzije koja u ovom slučaju nije definirana kao mjera religioznosti u užem smislu već je njezin važan korelat (Ljubotina, 2004.).

Prva dimenzija nazvana je *religijska vjerovanja* i odnosi se primarno na internalizirana vjerovanja i osjećanja neovisno o pripadnosti vjerskoj zajednici ili ponašanju (pr. "Vjerujem u život poslije smrti."). Ova subskala sastoji se od 10 čestica, a ukupni rezultat varira u teorijskom rasponu od 0 (minimalan rezultat) do 30 (maksimalan rezultat, tj. visoka religijska vjerovanja). Na ovu dimenziju odnose se tvrdnje od 1 do 10.

Druga dimenzija *obredna religioznost* ukazuje na stupanj u kojem osoba izvršava obrede i rituale propisane od strane vjerske zajednice kojoj pripada te se uglavnom odnosi na bihevioralnu razinu (pr. "Redovito odlazim u hram božji."). I na ovoj dimenziji ukupni rezultat predstavlja zbroj odgovora na 10 čestica i varira u istom rasponu od 0 (minimalan rezultat) do 30 (maksimalan rezultat, tj. visoka obredna religioznost). Dimenziju obredne religioznosti opisuju tvrdnje od 11 do 19 i 24.

Treća, dodatna, dimenzija nazvana je *posljedice religioznosti na socijalno ponašanje* i odnosi se na utjecaj koji religioznost pojedinca ima na njegovo socijalno ponašanje što u određenoj mjeri ima značajke vjerske isključivosti (pr. "Nisam pristalica braka s pripadnicima druge vjere."). Ova subskala sastoji se od 6 čestica, a ukupni rezultat varira na ljestvici od 0 (minimalan rezultat) do 18 (maksimalan rezultat, tj. visoki utjecaj religioznosti na ponašanje). Navedenu dimenziju opisuju tvrdnje od 20 do 23, 25 i 26.

Ispitanici svaku tvrdnju procijenjuju na ljestvici od četiri stupnja (0 = sasvim netočno, 1 = uglavnom netočno, 2 = uglavnom točno, 3 = sasvim točno) ovisno o tome u kojoj mjeri tvrdnja točno opisuje njihovo uobičajeno ponašanje. Rezultat na pojedinoj dimenziji

oblikuje se zbrajanjem rezultata pripadajućih tvrdnji uz prethodno invertiranje odgovarajućih čestica na dimenziji posljedica religioznosti na socijalno ponašanje.

Upitnik je do sada primijenjen na 2300 srednjoškolaca. Pouzdanost prve dimenzije religioznih vjerovanja izražene Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha_1 = 0,92$, pouzdanost dimenzije obredne religioznosti $\alpha_2 = 0,90$, dok pouzdanost treće dimenzije posljedica na socijalno funkcioniranje iznosi $\alpha_3 = 0,60$. Na našem uzorku potvrđene su visoke pouzdanosti navedenih dimenzija: $\alpha_1 = 0,94$, $\alpha_2 = 0,91$, $\alpha_3 = 0,78$.

Interkorelacije između subskala su visoke i iznose: između dimenzije religijskih vjerovanja i obredne religioznosti 0,75; između dimenzije vjerovanja i dimenzije posljedica na socijalno ponašanje 0,5 do 0,6 (ovisno o uzorku) te između obredne i posljedične dimenzije 0,6 do 0,65. Korelacijska matrica dobivena na temelju rezultata našeg istraživanja pokazuje nešto više vrijednosti povezanosti između pojedinih dimenzija religioznosti:

r (vjera–obredna religioznost) = 0,83; r (vjera–posljedice) = 0,64; r (obred–posljedice) = 0,71

Faktorska analiza ukazuje na postojanje jednog generalnog faktora koji objašnjava značajan dio varijance u sve tri dimenzije (Ljubotina, 2004.).

3.2.3. Upitnik o upotrebi droga

Upitnik o zloupotrebi droga konstruirali smo kako bi prikupili podatke o:

1. učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari.

Zadatak ispitanika bio je da uz naziv pojedine droge znakom X označi koliko je često koristio određenu supstancu. Uz postojeće psihoaktivne tvari u upitniku je navedena i jedna "nepostojeća droga" - revelin koja je služila kao oblik kontrole valjanosti odgovora ispitanika. Ponuđeni odgovori bili su nikada, jednom (samo sam probao/la), nekoliko puta godišnje, nekoliko puta mjesečno i konzumiram svaki dan.

2. ispitanikovo dobi u vrijeme prve konzumacije

3. vrsti psihoaktivne tvari s kojom je ispitanik započeo eksperimentiranje

3.2.4. Upitnik općih podataka o ispitaniku i njegovoj obitelji

Upitnikom općih podataka o ispitaniku i njegovoj obitelji prikupljeni su :

1. opći podaci o ispitaniku (dob, spol)
2. obiteljski čimbenici (struktura obitelji, bračni status roditelja)
3. čimbenici socioekonomskog statusa obitelji (stupanj obrazovanja roditelja, radni status roditelja, materijalni status obitelji)

3.3. Postupak

Ispitivanje je provedeno grupno, u sklopu redovnog nastavnog sata u pet zagrebačkih gimnazija općeg i matematičkog usmjerenja¹. Profesor je na početku sata predstavio ispitivača i objasnio da će uslijediti ispitivanje koje se provodi u okviru izrade diplomskog rada te da će se podaci koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Nakon osobnog predstavljanja, ispitivač je podijelio upitnike i dao početnu uputu u kojoj je naglašeno da je ispitivanje anonimno, da nema točnih ni netočnih odgovora već je važno da ispitanici iskreno iznesu svoja osobna iskustva. Učenici su bili dodatno motivirani obećanjem da će dobiti na uvid rezultate istraživanja. Ukoliko bi se pokazalo da netko od učenika ne želi sudjelovati u ispitivanju, to bi im se bezuvjetno omogućilo. Tijekom ispitivanja zabilježena su dva takva slučaja.

Svaki ispitanik ispunjavao je četiri ranije opisana upitnika. Na početku svakog upitnika otisnuta je kratka uputa za rješavanje. Set upitnika kod svih je ispitanika započinjao Upitnikom općih podataka o ispitaniku i njegovoj obitelji. Slijed ostalih upitnika bio je rotiran po principu latinskog kvadrata kako bi se otklonio mogući utjecaj sistematskih faktora.

Prosječno vrijeme ispunjavanja upitnika bilo je 25 minuta.

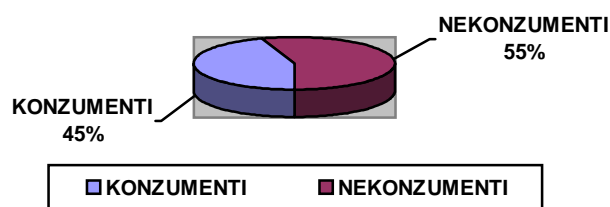
¹ U trasverzalnemu istraživanju kojeg su Galić i suradnici (2001.) proveli na učenicima osnovnih (osmi razredi) i srednjih škola grada Zagreba profil srednje škole nije se pokazao relevantnim za zloupotrebu droga. Utvrđena je otprilike jednaka kontaminiranost drogom u gimnazijama, tehničkim te industrijskim i obrtničkim školama.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Obrada rezultata izvršena je na uzorku od 253 ispitanika pomoću paketa za statističku obradu podataka SPSS for Windows 12.0.

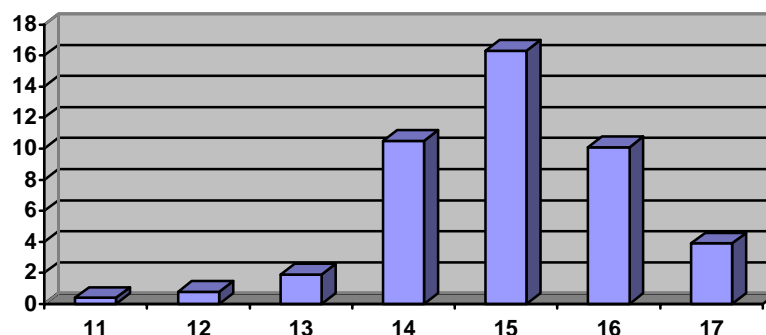
4.1. Zloupotreba psihoaktivnih tvari

Prije navođenja rezultata analiza kojima smo nastojali odgovoriti na postavljene probleme, opisat ćemo osnovne karakteristike uzorka vezane uz konzumaciju psihoaktivnih tvari.

Slika 1. Grafički prikaz rasprostranjenosti korištenja psihoaktivnih tvari za cijeli uzorak

Od 253 ispitanih učenika, njih 113 odnosno 44,7% izjavilo je da je barem jednom u životu probalo neku vrstu droge. Drogu nikada nije konzumiralo 140 (55,3%) ispitanih srednjoškolaca.

Slika 2. Grafički prikaz dobi prve konzumacije droge kod adolescenata iz uzorka konzumenata (N=113)

Legenda: os X - dob ispitanik

os Y - postotak ispitanika koji su započeli s konzumacijom droga u određenoj dobi

U prosjeku, ispitanici započinju s konzumacijom psihoaktivnih tvari sa 15 godina. Konzument koji je najranije započeo s upotrebom imao svega 11 godina kada je prvi put probao drogu.

Na temelju analize odgovora otvorenog tipa na kojeg su odgovarali konzumenti, utvrđeno je da ispitanici (95,6%) prva isustva s drogom najčešće ostvaruju eksperimentirajući s marihuanom.

Tablica 1. Učestalost kontakta s različitim supstancama za skupinu konzumenata (N=113)

UČESTALOST KONZUMACIJE	marihuana		hašiš		ecstasy		sedativi		speed		LSD		kokain		heroin	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
nikada	5	4,4	84	74,3	94	83,2	95	84,1	92	81,4	110	97,3	110	97,3	113	100
jednom	44	38,9	13	11,5	11	9,7	8	7,1	13	11,5	2	1,8	3	2,7	0	0
više puta godišnje	38	33,6	11	9,7	4	3,5	6	5,3	4	3,5	1	0,9	0	0	0	0
više puta mjesečno	22	19,5	4	3,5	4	3,5	4	3,5	4	3,5	0	0	0	0	0	0
svakodnevno	4	3,5	1	0,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
UKUPNO	113	100	113	100	113	100	113	100	113	100	113	100	113	100	113	100

U tablici 1 vidimo da se najčešće koriste droge iz porodice kanabisa (marihuana i hašiš). Usporedbom podataka prema kategorijama učestalosti korištenja psihoaktivnih tvari primjećuje se tendencija opadanja interesa za droge nakon početnog, eksperimentalnog kušanja. Taj je trend sve izraženiji što se više približavamo težim drogama.

4.2. Demografske karakteristike

Tablica 2. Struktura obitelji konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140)

STRUKTURA OBITELJI	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI	
	N	%	N	%
živi s oba roditelja	100	88,5	129	92,14
živi samo s majkom	8	7,08	9	6,44
živi samo s ocem	5	4,42	2	1,42
χ^2 , p	$\chi^2 = 0,1$; p = 0,950			

Svi ispitanici žive sa svojom primarnom obitelji cjelovitom (s oba roditelja) ili necjelovitom tj, samo s jednim roditeljem gdje je drugi umro ili su roditelji rastavljeni. Iz tablice je vidljivo da nekonzumenti češće žive s oba roditelja (92,14% nekonzumenta u odnosu na 88,5% konzumenata). Međutim na temelju provedene analize nije utvrđena statistički značajna razlika između skupina.

Tablica 3. Bračni status roditelja konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140)

BRAČNI STATUS RODITELJA	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI	
	N	%	N	%
u braku	100	88,5	127	90,7
rastavljeni	8	7,1	7	5,0
udovac/udovica	5	4,5	6	4,3
χ^2 , p	$\chi^2 = 2,516$; p = 0,642			

U tablici 3 vidimo da je postotak roditelja koji su u braku nešto niži kod konzumenata, no navedena razlika nije statistički značajna.

Tablica 4. Stupanj obrazovanja roditelja konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140)

STUPANJ OBRAZOVANJA	OTAC				MAJKA			
	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI		KONZUMENTI		NEKONZUMENTI	
	N	%	N	%	N	%	N	%
osnovna škola	1	0,9	5	3,6	2	1,8	7	5
srednja škola	32	28,3	49	35	39	34,5	62	44,3
viša škola	13	11,5	27	19,3	20	17,7	21	15
fakultet	67	59,3	59	42,1	52	46	50	35,7
χ^2 , p	$\chi^2 = 10,464$; p = 0,063				$\chi^2 = 7,824$; p = 0,165			

Ne postoji statistički značajna razlika između skupina s obzirom na stupanj obrazovanja roditelja, iako je prisutna tendencija k višem stupnju obrazovanja majki i očeva konzumenata.

Tablica 5. Radni status roditelja konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140)

RADNI STATUS	OTAC				MAJKA			
	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI		KONZUMENTI		NEKONZUMENTI	
	N	%	N	%	N	%	N	%
redovan posao	71	62,8	103	73,6	80	70,7	103	73,6
nezaposlen	4	3,5	2	1,4	16	14,2	21	15
honoraran posao	7	6,2	4	2,9	3	2,7	1	0,7
umirovljenik	7	6,2	8	5,7	6	5,3	6	4,3
samostalni djelatnik	22	19,5	21	15	7	6,2	8	5,7
ostalo	2	1,8	2	1,4	1	0,9	1	0,7
χ^2 , p	$\chi^2 = 4,631$; p = 0,463				$\chi^2 = 1,772$; p = 0,880			

Na temelju rezultata prikazanih u tablici 5, nije dobivena statistički značajna razlika između skupina konzumenata i nekonzumenata s obzirom na radni status roditelja.

Tablica 6. Subjektivna procijena materijalnog statusa obitelji konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140)

PROCJENA MATERIJALNOG STATUSA	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI	
	N	%	N	%
nizak	1	0,9	2	1,4
ispod prosječan	9	8,0	5	3,6
prosječan	49	43,3	91	65
iznad prosječan	48	42,5	39	27,9
visok	6	5,3	3	2,1
χ^2 , p	$\chi^2 = 13,227$; p = 0,010**			

** p < 0,01

Kao mjera materijalnog statusa uzeta je subjektivna procjena ispitanika. Ispitanici su materijalni status svoje obitelji procjenjivali na skali od 1 (izrazito nizak) do 5 (izrazito visok materijalni status). Ispitivanjem razlika utvrđeno je da se ove dvije skupine statistički značajno razlikuju u navedenim procjenama. Nekonzumenti materijalni status u većoj mjeri procjenjuju prosječnim, dok konzumenti materijalni status svojih obitelji češće smatraju ispodprosječnim ili iznadprosječnim.

Prije navođenja rezultata daljnjih analiza, ukratko ćemo se osvrnuti na problem opravdanosti korištenja parametrijskih statističkih metoda.

Testiranje Kolmogorov - Smirnovljevim testom pokazalo je da su gotovo sve naše distribucije statistički značajno različite od normalne. Budući da glavninu naših obrada čine parametrijske/korelacijske analize koje zahtijevaju normalnu distribuciju, pokušali smo udovoljiti zahtjevima koje one postavljaju na podatke na kojima se primjenjuju. U postupku "normalizacije" izvršili smo logaritmicizaciju i antilogaritmicizaciju rezultata u varijablama ovisno o tome jesu li one bile pozitivno ili negativno asimetrične. Kako se dobivena rješenja nisu značajno razlikovala od onih provedenih na bruto podacima odlučili smo zadržati "nenormalizirane" rezultate. Osim toga, argument za korištenje regresijskih/parametrijskih analiza na podacima koji se razlikuju od normalnih daju i Aronson i Aronson (1994). Prema navedenim autorima, standardni postupci daju neprihvatljive rezultate tek kada podaci sugeriraju da su pretpostavke narušene u ekstremnom stupnju. Naime, Monte Carlo studije su pokazale da u najvećem broju slučajeva u kojima su analize rađene na podacima koji nisu normalno distribuirani, parametrijske/ regresijske analize ipak daju prihvatljive rezultate.

4.3. Percepcija roditeljskog prihvatanja – odbijanja

Tablica 7. Središnje vrijednosti i raspršenja rezultata percipiranog majčinog prihvatanja – odbijanja po skalama za ispitanike u pojedinim skupinama te razlike (t-testovi) između konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140) po skalama.

PARQ upitnik o majci	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI		t	p
	M	SD	M	SD		
TP	3,48	0,550	3,47	0,486	- 0,059	0,953
AN	1,86	0,555	1,76	0,484	- 1,532	0,127
IZ	1,47	0,454	1,39	0,334	- 1,602	0,110
NO	1,61	0,469	1,50	0,400	- 2,107	0,036*
IPO	1,62	0,460	1,53	0,350	- 1,657	0,099

Legenda: TP= toplina – prihvatanje, AN = agresivnost – neprijateljstvo, IZ = indiferentnost - zanemarivanje,

NO = nediferencirano odbijanje, IPO = indeks prihvatanja – odbijanja

* $p < 0,05$

U tablici 7. vidimo da se konzumenti i nekonzumenti statistički značajno razlikuju u percepciji majčinog nediferenciranog odbijanja ($t = - 2,107$; $p < 0,05$). Na ostalim subskalama, kao ni na ukupnom rezultatu nije utvrđena statistički značajna razlika između skupina.

Tablica 8. Središnje vrijednosti i raspršenja rezultata percipiranog očevog prihvaćanja – odbijanja po skalama za ispitanike u pojedinim skupinama te razlike (t-testovi) između konzumenata (N=113) i nekonzumenata (N=140) po skalama.

PARQ upitnik o ocu	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI		t	p
	M	SD	M	SD		
TP	3,14	0,739	3,29	0,558	1,918	0,056
AN	1,77	0,616	1,65	0,439	-1,882	0,061
IZ	1,62	0,556	1,55	0,524	-1,099	0,273
NO	1,59	0,528	1,49	0,420	-1,790	0,075
IPO	1,71	0,538	1,59	0,406	-2,056	0,041*

Legenda: TP= toplina – prihvaćanje, AN = agresivnost – neprijateljstvo, IZ = indiferentnost - zanemarivanje, NO = nediferencirano odbijanje, IPO = indeks prihvaćanja – odbijanja

* $p < 0,05$

Utvrđena je statistički značajna razlika između skupina s obzirom na indeks očevog prihvaćanja – odbijanja ($t = - 2,056$; $p < 0,05$). Veća prosječna vrijednost kod konzumenata ukazuje na to da ispitanici iz te skupine svoje očeve procjenjuju kao više odbijajuće. Razlike u percepciji očeve topline ($t = 1,918$; $p = 0,056$) te na dimenzijama agresivnosti – neprijateljstva ($t = - 1,882$; $p = 0,061$) i nediferenciranog odbijanja ($t = - 1,790$; $p = 0,075$) možemo smatrati marginalno značajnima. Drugim riječima, tendencija prema kojoj konzumenti svoje očeve percipiraju kao manje tople, agresivnije te u većoj mjeri neprijateljski raspoložene i odbijajuće možda bi se pokazala značajnom na većem broju ispitanika.

Na temelju rezultata prikazanih u tablicama 7 i 8, vidimo da konzumenti postižu nešto veće prosječne vrijednosti na svim negativnim skalama kod oba roditelja.

4.4. Religioznost

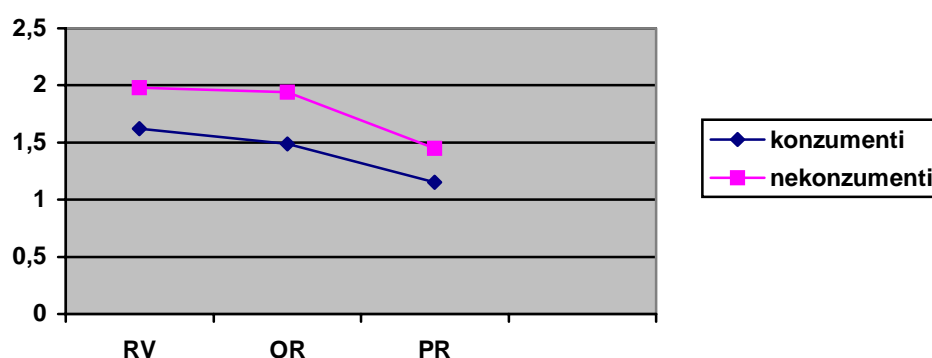
Od ukupno 253 ispitanika, pripadnicima neke vjerske zajednice smatra se 177 ispitanika (70%), dok se 62 ispitanika (24,5%) ne osjeća pripadnikom niti jedne vjerske zajednice. Odgovor nije dalo 14 (5,5%). Od 177 vjernika njih 171 pripada rimokatoličkoj crkvi, 2 ispitanika izjasnili su se kao protestanti, 2 kao sljedbenici islama, 1 pripadnik baptista i 1 sljedbenik Predragocijene krvi Isusove.

Tablica 9. Središnje vrijednosti, raspršenja rezultata na dimenzijama religioznosti te razlike (t-testovi) za skupine konzumenata (N = 113) i nekonzumenata (N = 140) psihoaktivnih tvari

DIMENZIJE RELIGIOZNOSTI	KONZUMENTI		NEKONZUMENTI		t	p
	M	SD	M	SD		
RELIGIJSKA VJEROVANJA	1,62	0,835	1,98	0,769	3,529	0,000***
OBREDNA RELIGIOZNOST	1,49	0,766	1,94	0,704	4,828	0,000***
POSLJEDICE RELIGIOZNOSTI	1,15	0,709	1,45	0,714	3,283	0,001***

*** p < 0,001

Skupine se statistički značajno razlikuju na sve tri dimenzije religioznosti: religijskim vjerovanjima (t = 3,529; p < 0,001), obrednoj religioznosti (t = 4, 282; p < 0,001) i prema posljedicama religioznosti na socijalno ponašanje (t = 3,283; p < 0,001), pri čemu nekonzumenti postižu više vrijednosti na svim dimenzijama.

Slika 3. Grafički prikaz rezultata na upitniku religioznosti za skupine konzumenata i nekonzumenata psihoaktivnih tvari

Legenda:

os x – središnje vrijednosti rezultata na upitniku religioznosti

os y – dimenzije religioznosti: RV = religijska vjerovanja, OR = obredna religioznost

PR = posljedice religioznosti na socijalno ponašanje

4.5. Obiteljski čimbenici, religioznost i konzumacija psihoaktivnih tvari

Da bismo utvrdili koje su od upotrijebljenih varijabli prediktivne za učestalost konzumacije psihoaktivnih tvari, na uzorku konzumenata proveli smo stupnjevitu regresijsku analizu. Zbog premalog broja zastupljenosti konzumenata ostalih droga, kriterijsku varijablu definirali smo kao učestalost konzumacije droga iz porodice kanabisa (marihuane i hašiša). Kao prediktori korištene su demografske varijable, dob prve konzumacije droge, rezultati na upitniku percipiranog roditeljskog prihvaćanja – odbijanja i rezultati na upitniku religioznosti.

Tablica 10. Rezultati stupnjevite regresijske analize unatrag za kriterijsku varijablu učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari.

IME VARIJABLE	β	t	p
DOB PRVE KONZUMACIJE	-0,099	-1,7	0.090
MATERIJALNI STATUS	0,146	2,486	0.014*
MAJKA (TP)	0,145	1.735	0.084
MAJKA (IZ)	0,297	3,611	0,000***
OTAC (TP)	-0,195	-2,218	0,027*
OTAC (IZ)	-0,193	-2,21	0,028*
OBREDNA RELIGIOZNOST	-0,306	-5,191	0,000***
R	R²_{corr}	F	p
0,425	0,157	7,677	0,000***

Legenda: MAJKA (TP) = percepcija majčine topline – prihvaćanja, MAJKA (IZ) = percepcija majčine indiferentnosti – zanemarivanja, OTAC (TP) = percepcija očeve topline – prihvaćanja, OTAC (IZ) = percepcija očeve indiferentnosti – zanemarivanja

* p < 0,05; *** p < 0,001

Na temelju rezultata regresijske analize, možemo zaključiti da drogu češće konzumiraju oni ispitanici koji postižu niže vrijednosti na varijablama percipirane očeve topline i obredne dimenzije religioznosti te više vrijednosti na varijablama percipirane majčine indiferentnosti-zanemarivanja i procjenama materijalnog statusa obitelji. Varijabla percepcije očeve indiferentnosti–zanemarivanja je supresor i o njenom djelovanju ćemo nešto više reći kasnije.

Ovakav skup prediktorskih varijabli objašnjava 16 % varijance kriterijske varijable.

Nadalje, željeli smo ispitati mogućnost razlikovanja skupina konzumenata i nekonzumenata na temelju korištenog skupa varijabli. U tu svrhu proveli smo diskriminacijsku analizu čiji je osnovni cilj izvođenje diskriminacijske funkcije, tj. optimalno ponderirane kombinacije diskriminacijskih varijabli koja omogućuje maksimalno razlikovanje grupa.

Tablica 11. Rezultati diskriminativne analize grupe konzumenata i nekonzumenata droga s obzirom na demografske varijable te varijable percipiranog roditeljskog odnosa i osobne religioznosti

DISKRIMINACIJSKE VARIJABLE	KORELACIJE VARIJABLI S DISKRIMINACIJSKOM FUNKCIJOM	DISKRIMINACIJSKE VARIJABLE	KORELACIJE VARIJABLI S DISKRIMINACIJSKOM FUNKCIJOM
OBREDNA RELIGIOZNOST	-0,62	INDIFERENTNOST – ZANEMARIVANJE MAJKE	0,21
RELIGIJSKA VJEROVANJA	-0,46	AGRESIVNOST – NEPRIJATELJSTVO MAJKE	0,20
POSLEDICE RELIGIOZNOSTI	-0,43	RADNI STATUS OCA	-0,18
OBRAZOVANJE OCA	0,32	INDIFERENTNOST – ZANEMARIVANJE OCA	0,14
OBRAZOVANJE MAJKE	0,31	SPOL ISPITANIK	0,14
NEDIFERENCIJANO ODBIJANJE MAJKE	0,27	BRAČNI STATUS RODITELJA	-0,10
PERCEPCIJA MATERIJALNOG STATUSA OBITELJI	0,26	ŽIVOT S OBA RODITELJA	-0,10
TOPLINA – PRIHVAĆANJE OCA	-0,25	RADNI STATUS MAJKE	-0,06
AGRESIJA – NEPRIJATELJSTVO OCA	0,24	TOPLINA – PRIHVAĆANJE MAJKE	0,01
NEDIFERENCIJANO ODBIJANJE OCA	0,23		

Karakteristični korijen diskriminacijske funkcije dobivene na temelju provedene analize iznosi 0,238. Veličina kanoničke korelacije jednaka je 0,44.

Funkcija je statistički značajna $\chi^2 = 51,581$; $p < 0,01$.

Wilksov lambda iznosi 0,80.

Grupni centriodi su sljedeći: za skupinu nekonzumenata -0,44;

za skupinu konzumenata 0,54.

Polazeći od multiple diskriminativne analize izvedene na demografskim varijablama, varijablama percipiranog roditeljskog odnosa i religioznosti dobivamo

rezultat koji pokazuje da korišteni skup varijabli relativno dobro diferencira skupinu konzumenata od skupine nekonzumenata droga ($\chi^2 = 51,581$; $p < 0,01$).

S obzirom na veličinu korelacija pojedinih varijabli s diskriminacijskom funkcijom (tablica 11), vidimo da ovu kompleksnu dimenziju po kojoj se skupine međusobno razlikuju prvenstveno određuju varijable koje se odnose na religioznost ispitanika: obredna religioznost (-0,62), religijska vjerovanja (-0,43) i posljedice religioznosti (-0,43), nakon kojih slijede varijable vezane uz obrazovanje oca (0,32) i majke (0,31), nediferencirano odbijanje majke (0,27) te percepciju materijalnog statusa obitelji (0,26). Navedene varijable statistički značajno razlikuju skupine na univarijatnoj razini što može poslužiti kao arbitrarni kriterij za njihovu interpretaciju.

Tablica 12. Rezultati klasifikacije ispitanika u skupinu konzumenata i nekonzumenata droga na temelju diskriminacijske funkcije

STVARNA PRIPADNOST GRUPI	N	PREDVIĐENA PRIPADNOST GRUPI	
		NEKONZUMENTI	KONZUMENTI
NEKONZUMENTI	140	98	42
		70%	30%
KONZUMENTI	113	37	76
		32,7%	67,3%
UKUPAN BROJ TOČNO KLASIFICIRANIH SLUČAJEVA: 174 (68,8%)			

Podatak o tome koliko dobro korišteni skup varijabli diskriminira ove dvije skupine dobivamo na osnovu aposteriorne klasifikacije. Na temelju rezultata postignutih na diskriminacijskim varijablama, od 140 ispitanika koji pripadaju skupini nekonzumenata točno je klasificirano njih 98 (70%), dok je ostalih 42 (30%) pogrešno razvrstano, tj. pripisana im je pripadnost skupini konzumenata droga. U skupini konzumenata pomoću statističke analize točno je klasificirano 67,3% ispitanika. Ukupan broj točno raspoređenih ispitanika u obje skupine iznosi 174, odnosno 68,8%.

Kako bismo utvrdili optimalan set varijabli koje razlikuju ove dvije skupine proveli smo stupnjevitu diskriminacijsku analizu (stepwise metoda). Kao kriteriji uvrštavanja varijabli korišteni su Wilksov lambda, test tolerancije, F uključanja (minimalna vrijednost 3,84) i F odbacivanja varijabli (maksimalna vrijednost 2,71).

Od svih uključenih varijabli (demografske, varijable percipiranog roditeljskog odnosa i religioznosti) na temelju provedene analize zadržane su varijable obredne dimenzije religioznosti i percepcija materijalnog statusa obitelji.

Tablica 13. Rezultati stupnjevite diskriminacijske analize provedene na skupini konzumenata i nekonzumenata droga

DISKRIMINACIJSKE VARIJABLE	KORELACIJE VARIJABLI S DISKRIMINACIJSKOM FUNKCIJOM
OBREDNA RELIGIOZNOST	0,91
PERCEPCIJA MATERIJALNOG STATUSA OBITELJI	-0,39

Karakteristični korijen diskriminacijske funkcije derivirane na temelju ove dvije varijable iznosi 0,110, dok je vrijednost kanoničke korelacije 0,31.

Funkcija je statistički značajna: $\chi^2 = 25,983$; $p < 0,001$.

Wilksova lambda iznosi 0,90.

Grupni centriodi su: za skupinu nekonzumenata 0,30;

za skupinu konzumenata -0,37

Stupnjevitom diskriminacijskom analizom utvrđeno je da od skupa korištenih varijabli, optimalno razlikovanje skupina konzumenata i nekonzumenata omogućuju rezultati na varijablama obredne dimenzije religioznosti i percipiranog materijalnog stanja obitelji.

Tablica 14. Rezultati klasifikacije ispitanika u skupine konzumenata i nekonzumenata droga pomoću diskriminacijske funkcije dobivene na temelju varijabli obredne dimenzije religioznosti i procjene materijalnog statusa obitelji.

STVARNA PRIPADNOST GRUPI	N	PREDVIDENA PRIPADNOST GRUPI	
		NEKONZUMENTI	KONZUMENTI
NEKONZUMENTI	140	95	45
		67,9%	32,1%
KONZUMENTI	113	47	66
		41,6%	58,4%
UKUPAN BROJ TOČNO KLASIFICIRANIH SLUČAJEVA: 161 (63,6%)			

Na temelju rezultata na varijablama obredne dimenzije religioznosti i subjektivne procjene materijalnog statusa točno je klasificiran 161 (63,6%) ispitanik što čini 13,6% više točnih klasifikacija u odnosu na slučajan raspored.

5. RASPRAVA

5.1. Zloupotreba psihoaktivnih tvari

Samoiskaz o učestalosti korištenja droga je, u smislu valjanosti, najosjetljiviji dio podataka. Kod dijela ispitanika opravdano je pretpostaviti tendenciju ka disimulaciji (deklariranju nižeg stupnja zloupotrebe od stvarnog), osobito kada je riječ o težim drogama. U našem istraživanju ta je tendencija mogla biti pojačana karakteristikama same ispitne situacije. Iako je u početnoj uputi naglašeno da je ispitivanje anonimno i da će se rezultati koristiti isključivo u istraživačke svrhe, ono je provedeno na nastavnom satu, uz prisustvo profesora što je moglo rezultirati davanjem socijalno poželjnih odgovora. S druge strane, s obzirom na karakteristike srednjoškolske populacije, kod nekih ispitanika mogli smo pretpostaviti pretjerivanje u samoiskazu o konzumaciji što može iskriviti rezultate u suprotnom smjeru. Tu smo tendenciju nastojali kontrolirati uvođenjem "lažne droge" revelina na listu psihoaktivnih supstanci. Na temelju odgovora o konzumaciji nepostojeće droge iz daljnje obrade izostavljena su tri ispitanika (1,15%).

Od ukupno 253 ispitanika uključenih u obradu, na pitanje da li su ikada probali neku od navedenih psihoaktivnih tvari potvrdno je odgovorilo 113 ispitanika, odnosno 44,7 %, dok drogu nikad nije konzumiralo njih 140, odnosno 55,3% ispitanih srednjoškolaca (slika 1). U prosjeku, ispitanici prva iskustva s drogom ostvaruju s 15 godina (slika 2). Na temelju provedenog istraživanja Galić i sur. (2001.) zaključuju kako do kraja srednje škole gotovo svi učenici isprobaju alkohol i duhan, a više od polovice proba drogu, najčešće marihuanu. Navedeno potvrđuju i rezultati našeg istraživanja (tablica 1).

Zbog sve veće dostupnosti droga, dobna granica prvih eksperimentiranja sve se više pomiče prema nižim vrijednostima. U istraživanju provedenom prije tri godine (Galić i sur., 2001.), prosječna dob u kojoj adolescenti ostvaruju prve kontakte s drogom iznosila je 15 godina i 7 mjeseci, dok je u našem istraživanju ta vrijednost još niža (15 god). Kako bi dobili uvid u eventualne generacijske razlike u odnosu prema drogi, spomenuti autori su uzorak konzumenata podijelili prema razredima srednjoškolskog obrazovanja te su u svakoj skupini izdvojili one ispitanike koji su probali marihuanu prije 15. godine. U četvrtom razredu srednje škole bilo je 8% takvih ispitanika, dok je taj postotak među učenicima prvih razreda bio čak tri puta viši. Navedeni negativni trend prati i naše istraživanje. Konzument koji je najranije započeo s eksperimentiranjem imao je svega 11 godina kada je prvi put probao drogu. Određeni broj konzumenata odustaje od droge nakon prvih iskustava i ne prelazi u povremene

ili svakodnevne potrošače, što naročito dolazi do izražaja kod težih droga (tablica 1). Međutim, viša stopa eksperimentatora, u pravilu rezultira i većim brojem redovitih konzumenata.

5.2. Demografske osobitosti konzumenata i nekonzumenata psihoaktivnih tvari

Kako bismo odgovorili na prvi problem, ispitili smo da li se skupine konzumenata i nekonzumanata razlikuju s obzirom na neke obiteljske karakteristike.

Struktura obitelji

Na temelju provedene analize, nije pronađena statistički značajna razlika u obilježjima obiteljske strukture konzumenata i nekonzumenata. U tablici 2 vidimo da svi ispitanici žive sa svojom primarnom obitelji, najčešće s oba roditelja. Postotak onih koji žive s oba roditelja nešto je veći kod nekonzumenata (92,14%, u odnosu na 88,5% konzumenata) dok konzumenti češće žive samo s jednim roditeljem, međutim navedena razlika nije statistički značajna ($\chi^2 = 0,1$; $p = 0,950$). Rezultate možemo dijelom pripisati karakteristikama ispitivanog uzorka (učenici gimnazijskog usmjerenja), a dijelom socioekonomskim obilježjima naše zemlje. Dobiveni podaci u skladu su s ranijim ispitivanjima provedenim na ovom području. U istraživanju Galića i sur. (2001.) cjelovitost primarne obitelji nije se pokazala kao relevantni faktor zloupotrebe droga kod adolescenata. Isti nalaz dobila je i Glavak (1998.) ispitujući razlike u obiteljskoj strukturi ovisnika i neovisnika adolescentne dobi. U inozemstvu, mladi devijantnog ponašanja, pogotovo ovisnici, puno češće žive izvan obitelji, s drugim ovisnicima, partnerom ili čak na ulici (Shedler, J. i Block, J., 1990., prema Glavak, 1998.). U našoj zemlji još uvijek prevladava tradicionalno ustrojstvo obitelji, a mladi sve kasnije napuštaju roditeljski dom. Kurdek i Sinclair (1988., prema Lacković – Grgin, 1994.) navode kako prilagođavanje adolescenata nije asocirano sa strukturom obitelji nego s konfliktima, odnosno dimenzijom interpersonalnih odnosa u obitelji. Navedeni autori zaključuju kako su varijable interpersonalnih odnosa u obitelji znatno bolji prediktori prilagodbe adolescenata nego struktura obitelji sama po sebi.

Bračni status roditelja

Sljedeća varijabla po kojoj smo testirali razliku između konzumenata i nekonzumenata je bračni status njihovih roditelja (tablica 3). Postotak roditelja koji su u braku nešto je niži kod konzumenata (87,6%) u odnosu na nekonzumente (90,7%) međutim, navedene su razlike male i nisu statistički značajne ($\chi^2 = 2,516$; $p = 0,642$). Često se smatra kako je uzrok početnog uzimanja droga razorena obitelj, odnosno rastavljeni roditelji. Naši rezultati, kao ni rezultati istraživanja kojeg su proveli Galić i sur. (2001.), ne potvrđuju ovu pretpostavku. Odvojenost od oca ili majke, pa i od obitelji u cjelini, manje je štetna od loše atmosfere koja može ostaviti trajne posljedice na razvoj pojedinca (Kurdek i Sinclair, 1986., prema Lacković – Grgin, 1994.). Dodatni argument u prilog navedenim nalazima daju i rezultati istraživanja (Glavak, 1998.) koji potvrđuju da se bračni status roditelja ovisnika ne razlikuje značajno od bračnog statusa roditelja neovisnika.

Obrazovanje roditelja

Nadalje, ispitali smo da li se konzumenti i nekonzumenti razlikuju s obzirom na stupanj obrazovanja roditelja (tablica 4). Ni ovdje nije dobivena statistički značajna razlika međutim, primjećuje se tendencija ka višem stupnju obrazovanja roditelja konzumenata, pri čemu tu razliku kod očeva možemo smatrati marginalno značajnom ($\chi^2 = 10,464$; $p = 0,063$). Očevi konzumenata u manjem postotku imaju nezavršeno srednjoškolsko obrazovanje (0,9% očeva konzumenata u odnosu na 3,6 % očeva nekonzumenata) te u većem stupnju pripadaju visokoobrazovanom kadru (59,3% nasuprot 42,1% očeva nekonzumenata). Tendencija k višem stupnju obrazovanja prisutna je i kod majki konzumenata. Valja imati na umu da su zbog karakteristika uzorka dobiveni rezultati pomaknuti prema višim vrijednostima u odnosu na opću populaciju. Grupiranje rezultata u području viših vrijednosti (viši stupanj obrazovanja roditelja) moglo je maskirati statistički značajnu razliku u obrazovanju roditelja koju očekujemo na temelju podataka iz literature. Rezultati istraživanja provedenih na našem području (Galić, 2001.; Ajduković i sur., 1991.) pokazuju kako adolescenti čiji roditelji imaju višu ili visoku stručnu spremu nešto češće posežu za drogama u odnosu na djecu roditelja niže stručne spreme. Stupanj obrazovanja roditelja može utjecati na stil odgoja djeteta. Što je viši stupanj obrazovanja, roditelji češće primjenjuju demokratski odgojni stil (Lacković – Grgin, 1977., prema Glavak, 1998.).

Radni status roditelja i percepcija materijalnog statusa obitelji ispitanika

Testiranjem razlika s obzirom na radni status roditelja, nije pronađena statistički značajna razlika između skupina konzumenata i nekonzumenata (tablica 5). Unatoč neznačajnoj razlici uočavamo trend prema kojem očevi nekonzumenata češće imaju redovan posao u državnom poduzeću ili privatnoj firmi (73,6% očeva nekonzumenata naspram 62,8% očeva konzumenata). S druge strane, očevi konzumenata češće obavljaju samostalnu djelatnost, tj. češće su privatnici (19,5% očeva konzumenata u odnosu na 15% očeva nekonzumenata), ali su isto tako i češće umirovljeni, nezaposleni ili honorarno zaposleni suradnici (16% očeva konzumenata u odnosu na 10% očeva nekonzumenata). Navedeni trend očituje se i u karakteristikama zaposlenja majki.

Između dviju skupina utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na percipirano materijalno stanje obitelji ($\chi^2 = 13,227$; $p < 0,01$). U tablici 6, vidimo da nekonzumenti materijalno stanje u većoj mjeri procjenjuju prosječnim (65% nekonzumenata u odnosu na 43,3% konzumenata), dok konzumenti materijalno stanje češće smatraju ispodprosječnim (8,9% konzumenata, nasuprot 5% nekonzumenata) ili iznadprosječnim (47,8% konzumenata u odnosu na 30% nekonzumenata). Iako se na prvi pogled može činiti nelogičnim to što su procjene konzumenata niže i više od prosjeka, dobiveni rezultati konzistentni su s podacima o radnom statusu roditelja. Kao što je rečeno, očevi i majke nekonzumenata u većoj mjeri imaju redovan posao u državnoj ili privatnoj firmi gdje su plaće najčešće unutar nekih prosječnih okvira. S druge strane, u skupini konzumenata jednim je dijelom prisutna tendencija ka većem broju umirovljenih, nezaposlenih ili povremeno zaposlenih roditelja na temelju čega je opravdano očekivati niže prosječne prihode po članu obitelji. Također, dio ispitanika iz skupine konzumenata izdvaja se po višim procjenama materijalnog statusa. Možemo pretpostaviti da su to oni ispitanici čiji su roditelji privatnici, a koji su u većem broju zastupljeni u ovoj skupini. Dobiveni rezultati u skladu su s podacima iz literature. Istraživanje Galića i sur. (2001.) potvrđuje kako je, u odnosu prema onima iz materijalno prosječnih, zloropotreba duhana, marihuane i težih droga u većoj mjeri prisutna kod adolescenata iz jako siromašnih i jako bogatih obitelji.

Zbog socijalizacijskih funkcija u razvijanju vrijednosti, stavova, normi i nizu drugih aspekata ponašanja i ličnosti, obitelj zauzima značajno mjesto u brojnim etiološkim objašnjenjima devijantnog i delinkventnog ponašanja. Istraživački napor u ovom području dugo su vremena bili usmjereni na proučavanje utjecaja socioekonomskog statusa i sastava obitelji na karakteristike djece. Pri tome je opće prihvaćeno stajalište bilo da maloljetnici neprihvatljivog ponašanja dolaze iz necjelovitih obitelji nižeg socioekonomskog statusa. Međutim, prema novijim istraživanjima, navedeni čimbenici tek su neki od faktora rizičnih za razvoj devijantnog ponašanja. Važnost demografskih varijabli je u tome što one indirektno utječu na ponašanje djelujući na psihosocijalne karakteristike koje su izravnije povezane s bihevioralnim posljedicama. Demografske varijable treba promatrati u interakciji s nizom mikrosocijalnih i makrosocijalnih faktora te u odnosu na neke druge aspekte obiteljskog života kao što su karakteristike članova obitelji i samog maloljetnika, specifičnosti odgojnih metoda, kvaliteta odnosa unutar obitelji i sl. (Ajduković, 1990.).

5.3. Percepcija roditeljskog prihvaćanja - odbijanja

U okviru drugog problema ispitali smo i da li se konzumenti i nekonzumenti razlikuju s obzirom na percepciju roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, što smo koristili kao mjeru kvalitete interpersonalnih odnosa između roditelja i adolescenata.

Na temelju uvida u središnje vrijednosti i raspršenja rezultata percipiranog majčinog i očevog prihvaćanja – odbijanja (tablice 7,8) možemo zaključiti da se radi o asimetričnim distribucijama. Kod obje skupine ispitanika očituje se trend prema pozitivnim procjenama roditelja. Drugim riječima, konzumenti i nekonzumenti će pozitivna ponašanja roditelja procijeniti kao učestalija, a negativna kao rjeđa. S obzirom na ispitivanu populaciju, ovakav nas rezultat ne iznenađuje, međutim neke razlike ipak postoje.

Rezultati ukupnog percipiranog majčinog prihvaćanja – odbijanja kao i vrijednosti za pojedine subskale prikazani su u tablici 7. Kao što vidimo, konzumenti i nekonzumenti se statistički značajno razlikuju u percepciji majčinog nediferenciranog odbijanja ($t = - 2,107$; $p < 0,05$). Drugim riječima, konzumenti se češće osjećaju nevoljeno, neprihvaćeno i neželjeno čak i onda kada majke na izravan način ne iskazuju agresivna, neprijateljska ili zanemarujuća

ponašanja. Na ostalim subskalama, kao ni na ukupnom rezultatu (indeks majčinog prihvaćanja – odbijanja) nije utvrđena statistički značajna razlika između skupina. Međutim, na svim negativnim skalama (agresivnost – neprijateljstvo, indiferentnost – zanemarivanje, nediferencirano odbijanje) kao i na indeksu prihvaćanja – odbijanja postoji trend većih prosječnih vrijednosti kod konzumenata što ukazuje na percepciju veće zastupljenosti ispitivanih osobina u ponašanjima majki konzumenata.

Uz razlikovanje na skali majčinog nediferenciranog odbijanja, Glavak (1998.) je dobila statistički značajnu razliku i na subskali majčine agresivnosti – neprijateljstva te na ukupnom indeksu majčinog prihvaćanja – odbijanja. Razlike u dobivenim rezultatima moguće je pripisati razlikama u karakteristikama ispitivanih uzoraka. U navedenom istraživanju, razlika između skupina ovisnika i neovisnika na dimenziji majčinog nediferenciranog odbijanja jedina je bila značajna na razini $p < 0,001$. U našem istraživanju ta se varijabla održala kao kriterij razlikovanja unatoč tome što ispitanici nisu bili podijeljeni u ekstremne skupine (ovisnici – neovisnici). Navedeno potvrđuje da nedostatak majčine brige, neosjetljivost i nenaklonost možemo smatrati bitnim faktorima rizika u etiologiji konzumacije psihoaktivnih tvari.

Na temelju rezultata na testu percepcije očevog prihvaćanja – odbijanja (tablica 8) vidimo da se skupine konzumenata i nekonzumenata statistički značajno razlikuju s obzirom na indeks očevog prihvaćanja – odbijanja ($t = -2,056$; $p < 0,05$) što ukazuje da konzumenti češće doživljavaju da ih očevi ne vole, zanemaruju, osuđuju i vrijeđaju. Razlike u percepciji očeve topline ($t = 1,918$; $p = 0,056$) te na dimenzijama očeve agresivnosti – neprijateljstva ($t = -1,882$; $p = 0,061$) i nediferenciranog odbijanja ($t = -1,790$; $p = 0,075$) možemo smatrati marginalno značajnima. Drugim riječima, prisutan trend većih prosječnih vrijednosti kod konzumenata možda bi postigao statističku značajnost kod većih uzoraka. Na temelju navedenog možemo zaključiti da, u odnosu na nekonzumente, konzumenti svoje očeve vide kao agresivnije i više odbijajuće te kao manje tople i prihvaćajuće. Skupine se ne razlikuju s obzirom na percepciju indiferentnosti i zanemarivanja od strane očeva.

Glavak (1998.) nije potvrdila razliku između ovisnika i neovisnika s obzirom na percepciju očevog prihvaćanja – odbijanja, dok su Campo i Rohner (1992.) percepciju očevog odbijanja istaknuli kao najznačajniji samostalni prediktor konzumacije psihoaktivnih tvari.

U nizu istraživanja (Lacković – Grgin, 1984., 1985., 1986., 1988., prema, Lacković-Grgin, 1994.) utvrđeno je da adolescenti oba spola preferiraju razumijevanje, povjerenje,

strpljivost, pravednost i brižljivost u očeva, no u interakciji s njima doživljavaju puno manje intimnosti i njege nego u odnosu s majkom. Prema istoj autorici, adolescenti čiji očevi iskazuju niži stupanj njegovanja i intimnosti imaju više problema na osobnom planu i na području odnosa s drugima.

5.4. Religioznost

Kako bismo utvrdili da li je religioznost jedan od protektivnih faktora zloupotrebe psihoaktivnih tvari, ispitali smo da li se skupine konzumenata i nekonzumenata razlikuju prema dimenzijama osobne religioznosti. Drugim riječima, željeli smo utvrditi u kojoj se mjeri prihvaćanje ili neprihvaćanje određenih vjerskih svjetonazora odražava na ponašanja adolescenata vezana uz konzumaciju droga. Od ukupnog broja ispitanih srednjoškolaca 70% smatra se pripadnicima neke vjerske zajednice, 24,5% ne osjeća takvu pripadnost, a 5,5% nije odgovorilo na postavljeno pitanje.

Na temelju provedene analize (tablica 9) utvrđeno je da se skupine konzumenata i nekonzumenata statistički značajno razlikuju na sve tri dimenzije: religijskim vjerovanjima ($t = 3,529$; $p < 0,001$), obrednoj religioznosti ($t = 4,282$; $p < 0,001$) i posljedicama religioznosti na socijalno ponašanje ($t = 3,283$; $p < 0,001$). Nekonzumenti imaju veće prosječne vrijednosti na svim dimenzijama (slika 5), što znači da su oni u većoj mjeri internalizirali religijska vjerovanja i osjećanja. Također, oni češće izvršavaju obrede i rituale propisane od strane vjerske zajednice. Značajna razlika dobivena je i s obzirom na posljedičnu dimenziju religioznosti koja ne predstavlja religioznost u užem smislu, ali je njezin važan korelat. Ovaj aspekt odnosi se na primjenu vjerskih načela u svakodnevnom životu i aktivnostima koje nisu vezane uz vjerske obrede.

Dobiveni rezultati su u skladu s očekivanjima. Niz istraživanja potvrđuje da, bez obzira na vjersku pripadnost, religiozni adolescenti u manjoj mjeri posežu za psihoaktivnim tvarima (Davids, 1982., Eckstein, 1978.; prema Ćorić, 1998.; Perkins, 1985.), te se rjeđe druže s vršnjacima koji ih koriste (Bahr i Maughan, 1998.). Navedena tendencija više dolazi do izražaja kod pripadnika onih vjerskih skupina u kojima se eksplicitno zabranjuje konzumacija određenih tvari.

Unatoč brojnim empirijskim potvrdama o negativnoj korelaciji, malo istraživača kreće dalje od samog utvrđivanja manifestne povezanosti. Wills i sur. (2003.) su proveli istraživanje kojim su nastojali razjasniti prirodu veze između religioznosti i zloupotrebe droga kod adolescenata. Autori kreću od sljedeće logike. Utvrđeno je da životni stresori povećavaju vjerojatnost zloupotrebe psihoaktivnih tvari. S druge strane, religioznost je u inverznom odnosu s konzumacijom droga. Na temelju navedenog, Wills i sur. pretpostavljaju da religioznost indirektno utječe na konzumaciju psihoaktivnih tvari djelujući kao obrambeni mehanizam u stresnim situacijama. Provedenim istraživanjem ova je hipoteza potvrđena. U prilog tome govore i rezultati istraživanja provedeni na starijim osobama u kojima je dobiveno da je pozitivna veza između količine stresnih događaja te anksioznih i depresivnih simptoma slabija kod osoba koje češće prisustvuju vjerskim obredima (Williams i sur., 1991., prema Wills, 2003.). Prema istim autorima, u studiji koju su proveli Krause i sur. (1997.) utvrđeno je da su veliki životni stresovi u manjoj mjeri rezultirali smrtnim slučajevima kod religioznih osoba, pri čemu je zaštitno djelovanje u većoj mjeri bilo izraženo kod ispitanika nižeg obrazovnog stupnja.

Bahr i sur. (1998.) navode kako religioznost utječe na niz psihosocijalnih domena. Na individualnoj razini njezino zaštitno djelovanje očituje se kroz oblikovanje stavova i vrijednosti pojedinca. Također, kroz različite aktivnosti i druženja, vjernicima se osigurava kretanje među vršnjacima sličnih moralnih uvjerenja što može povećati otpornost prema negativnim utjecajima drugih vršnjačkih skupina. Konačno, religijska predanost može dati odgovor na pitanje o smislu i vrijednosti života što posljedično može smanjiti privlačnost droga.

Na temelju podataka iz literature možemo pretpostaviti da je dobivena značajna razlika između ove dvije skupine djelom uvjetovana i karakteristikama uzorka. Kao što je ranije rečeno, religioznost različito utječe na pojedine oblike devijantnog ponašanja te je njeno djelovanje potrebno sagledati u kontekstu drugih izvora socijalne kontrole. Hadaway i sur. (1984.) su proveli istraživanje čiji je cilj bio ispitati utjecaj religioznosti na stavove i ponašanja adolescenata vezana uz konzumaciju psihoaktivnih tvari. U skladu s ranije dobivenim nalazima (Burkett i White, 1974., Linden i Currie, 1977., prema Perkins, 1985.), autori su utvrdili da je, uz vršnjački utjecaj, religioznost najznačajnija varijabla u predikciji zloupotrebe marihuane, dok je kod upotrebe težih droga njezin utjecaj gotovo beznačajan. Navedene varijacije u utjecaju religioznosti moderirane su moralnim normama šire socijalne okoline. U društvu su prisutne moralne odredbe i pravila koja se odnose na jasno asocijalna, ilegalna i opasna ponašanja, a pri tom je crkva samo jedan od niza izvora koji osuđuju

određenu aktivnost. Uz razrađen sustav sankcioniranja devijantnih aktivnosti od strane roditelja, profesora, vršnjaka i legalno – pravnih institucija, religioznost ostvaruje tek neznatan utjecaj. Međutim, njeno djelovanje doći će do izražaja u situacijama u kojima navedeni mehanizmi zakažu. U slučaju konzumacije marihuane (koju je u našem uzorku probalo 96% konzumenata) javno mnijenje je podijeljeno. Zloupotreba marihuane smatra se devijantnim činom. No dok neki strasno zagovaraju njezino izjednačavanje s ostalim oblicima ilegalnih psihoaktivnih tvari, konzumacija marihuane postala je toliko raširena da je s vremenom svrstana u kategoriju lakih droga što upućuje na blago pozitivan stav djela javnosti. Tom neodlučnom stavu suprotstavljeno je jasno osuđivanje konzumacije bilo kakve vrste droga od strane vjerske zajednice, što dovodi do razlika u stavovima i ponašanjima religioznih i nereligioznih adolescenata. S druge strane, opravdano je očekivati da se religiozni i nereligiozni ispitanici ne bi u tolikoj mjeri razlikovali ukoliko bi kriterij razlikovanja bila zloupotreba teških droga.

5.5. Zloupotreba droga, religioznost i kvaliteta odnosa unutar obitelji

Glavni interes ovog istraživanja bio je utvrditi da li religioznost zadržava svoju zaštitnu funkciju uz kontrolu utjecaja obiteljskih varijabli. Kako bismo odgovorili na ovaj problem proveli smo dvije statističke analize: stupnjevitu regresijsku analizu unatrag i diskriminacijsku analizu. Stupnjevitu regresijsku analizu proveli smo na skupini konzumenata psihoaktivnih tvari iz porodice kanabisa, a cilj je bio izdvojiti one varijable koje su povezane s čestinom konzumacije marihuane i hašiša. Diskriminacijsku analizu proveli smo na cijelom uzorku ispitanika kako bi utvrdili koliko dobro na osnovu korištenog skupa varijabli, možemo razlikovati pripadnike ovih dviju skupina te kako bi identificirali one varijable koje omogućuju najbolju diferencijaciju skupina.

Na temelju stupnjevite regresijske analize, od svih uključenih varijabli (demografske varijable, subskele percepcije roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, dimenzije religioznosti) kao najefikasnije u prognozi izdvojene su (prema redoslijedu važnosti): obredna dimenzija religioznosti, percepcija majčine indiferentnosti – zanemarivanja, percepcija očeve topline, percepcija očeve indiferentnosti – zanemarivanja i procjena materijalnog statusa obitelji ispitanika. Kriterijska varijabla formirana je kao kompozitni rezultat učestalosti konzumacije

droga iz porodice kanabisa (marihuane i hašiša). Ovako formirani skup prediktorskih varijabli objašnjava 16 % ukupne varijance kriterijske varijable (tablica 10).

U tablici 10 vidimo da je od svih korištenih varijabli, obredna dimenzija religioznosti najbolji pojedinačni prediktor rezultata u kriteriju, pri čemu su veće vrijednosti na toj varijabli povezane s nižim vrijednostima učestalosti korištenja psihoaktivnih tvari iz porodice kanabisa. O zaštitnom djelovanju obredne dimenzije religioznosti biti će nešto više riječi kasnije, a sada ćemo se ukratko osvrnuti na doprinos ostalih prediktora.

Nakon obredne dimenzije religioznosti, sljedeće po važnosti u predikciji konzumacije psihoaktivnih tvari su varijable koje se odnose na kvalitetu interpersonalnih odnosa između roditelja i djece (tablica 10). Što je percepcija očeve topline veća, manja je učestalost konzumacije psihoaktivnih tvari. S druge strane, percepcija majčine indiferentnosti i zanemarivanja pozitivno je povezana s zloupotrebom droga. Indiferentni roditelji su psihološki ili fizički udaljeni od djeteta, ignoriraju djetetovu potrebu za pažnjom, pomoći ili utjehom, ne odgovaraju na njegove fizičke i emocionalne zahtjeve te pokazuju premalo brige za djetetovo zadovoljstvo. Upotreba droge može se smatrati odgovorom na ljutnju i frustraciju izazvanu nedovoljnom brigom od strane roditelja ili svojevrsnom kompenzacijom zbog neuklapanja i neispunjavanja roditeljskih očekivanja. Međutim, uz navedeno objašnjenje, moguća je i drugačija interpretacija dobivenih rezultata. Možemo pretpostaviti da uz zloupotrebu psihoaktivnih tvari, adolescenti iz skupine konzumenata pokazuju i niz drugih oblika devijantnih ponašanja koje roditelji smatraju neprihvatljivima što dovodi do toga da, do tada topli i strpljivi roditelji, počinju reagirati ljutnjom i zabranama. Takvi roditeljski postupci kod adolescenata pobuđuju frustracije i bunt što dodatno produbljuje jaz između zaraćenih strana. Pri ispitivanju percepcije roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, navedeni adolescenti dati će negativnije procjene svojim roditeljima, međutim u osnovi loših interpersonalnih odnosa u ovom slučaju leže bitno različiti mehanizmi.

Objašnjenje logički neočekivanog negativnog predznaka β pondera varijable percipirane očeve indiferentnosti – zanemarivanja nalazimo u korelacijskoj matrici koja pokazuje da je navedena varijabla supresor. Takve varijable su visoko interkorelirane s prediktorima, a u niskoj korelaciji s kriterijem što dovodi do povećanja prediktivne valjanosti korištenog skupa varijabli. Supresor varijabla djeluje na način da "pročišćava" varijancu prediktivno valjanih prediktora za onaj dio koji se odnosi na kovarijaciju tih varijabli.

Mali, ali značajan doprinos u predikciji daje i podatak o procjeni materijalnog statusa obitelji ispitanika. Pozitivna korelacija s kriterijem upućuje na to da adolescenti koji dolaze iz dobrostojećih obitelji češće konzumiraju drogu. Međutim, na temelju ranije provedenih analiza (tablica 6) utvrđeno je da konzumenti materijalni status svoje obitelji češće procjenjuju ne samo iznadprosječnim, već i ispodprosječnim. Moguće je da stvaran doprinos materijalnog statusa u ovom skupu prediktivnih varijabli nije adekvatno izražen. Naime, utvrđen je zakrivljen odnos između subjektivne procjene materijalnog statusa obitelji i konzumacije psihoaktivnih tvari, a u sklopu regresijske analize ispitali smo linearnu mjeru povezanosti.

Nakon što smo utvrdili koje su varijable povezane s čestinom konzumacije psihoaktivnih tvari, zanimalo nas je koliko dobro na temelju korištenog skupa varijabli možemo razlikovati ispitanike ovisno o tome pripadaju li skupini konzumenata ili nekonzumenata droga. U tu svrhu proveli smo diskriminacijsku analizu koja omogućuje identifikaciju sklopa karakteristika koje najbolje diferenciraju skupine.

Rezultati provedene analize (tablica 11) pokazuju kako, od svih varijabli, najviše korelacije s diskriminacijskom funkcijom postižu one koje se odnose na religioznost ispitanika. Prema vrijednostima grupnih centroida, na diskriminacijskoj funkciji konzumenti (0,54) postižu veće vrijednosti od nekonzumenata (-0,45). Na osnovu navedenog, možemo zaključiti kako se nekonzumenti od konzumenata razlikuju prvenstveno po tome što imaju izraženiju obrednu religioznost (-0,62) i snažnija, odnosno u većoj mjeri internalizirana religijska vjerovanja (-0,46). Viši rezultat na varijabli posljedice religioznosti (-0,43) ukazuje na to da religioznost ostvaruje veći utjecaj na socijalno ponašanje nekonzumenata droga.

Od demografskih varijabli najznačajnije su one varijable koje se odnose na obrazovanje oca (0,32) i majke (0,31) te procjenu materijalnog statusa obitelji (0,26). Pozitivne vrijednosti korelacija varijabli roditeljskog obrazovanja i percipiranog materijalnog statusa s diskriminacijskom funkcijom, ukazuju na to da više rezultate na ovim varijablama postižu pripadnici skupine konzumenata koja se nalazi na pozitivnom polu diskriminacijske funkcije. Drugim riječima, pripadnike ovih skupina možemo razlikovati i po tome što je za konzumente karakterističan viši stupanj obrazovanja roditelja te više procjene materijalnog statusa. Kao što je ranije rečeno, demografske varijable povezane su s nizom drugih varijabli koje utječu na rizik konzumacije psihoaktivnih tvari. Uz spomenute razlike u odgojnim stilovima roditelja niže i više stručne spreme, utvrđeno je da su u pravilu religioznije one osobe čiji su roditelji nižeg stupnja obrazovanja, a najmanje religiozni i nereligiozni su oni čiji su roditelji fakultetski obrazovani (Marinović Jerolimov, 2000.).

Od varijabli percipiranog roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, najveću korelaciju s diskriminacijskom funkcijom postiže percepcija majčinog nediferenciranog odbijanja (0,27), nakon čega slijede varijable percepcije očeve topline i prihvaćanja (-0,25), agresije i neprijateljstva (0,25) i nediferenciranog odbijanja (0,23) te varijable koje se odnose na percepciju indiferentnosti i zanemarivanja (0,21) te agresivnosti i neprijateljstva majke (0,20). Više pozitivne vrijednosti korelacija navedenih varijabli s diskriminacijskom funkcijom ukazuju na veću percepciju negativnih, po dijete nepovoljnih roditeljskih postupaka, dok negativne vrijednosti korelacija ukazuju na veću percepciju pozitivnih oblika ponašanja. Iz navedenog proizlazi da pripadnost grupi konzumenata u većoj mjeri obilježava percepcija hladnih, neprijateljskih i odbijajućih roditeljskih ponašanja.

Skupine konzumenata i nekonzumenata droga se najmanje razlikuju prema rezultatima postignutim na varijablama: radni status oca (-0,18), indiferentnost – zanemarivanje oca (0,14), spol ispitanika (0,14), bračni status roditelja (-0,10), struktura obitelji (-0,10), radni status majke (-0,06) te percepcija majčine topline i prihvaćanja (0,01).

Na temelju prezentiranih rezultata, vidimo da su razlike između skupina konzumenata i nekonzumenata droga prvenstveno određene varijablama religioznosti, dok demografske varijable i varijable percipiranog roditeljskog odnosa slabije diferenciraju ispitanike. Kao mjera efikasnosti diskriminativne funkcije u pogledu točnosti klasificiranja, koristi se razlika u odnosu na postotak točno razvrstanih ispitanika koji možemo očekivati na temelju slučajnog rasporeda (tablica 12). Prema dobivenim rezultatima, kada ne bi znali da li je netko konzument ili nije, na osnovu korištenog skupa varijabli točno bi klasificirali 69% ispitanika, čime ostvarujemo napredak od 19% u odnosu na situaciju kada bismo ih u skupine raspoređivali po slučaju.

Kako mnoge od upotrijebljenih varijabli tek neznatno diferenciraju skupine, željeli smo utvrditi optimalan set varijabli koji omogućuje razlikovanje konzumenata od nekonzumenata droga. S tim ciljem proveli smo stupnjevitu diskriminacijsku analizu (tablica 13). U sklopu ove analize, za formiranje diskriminacijske funkcije odabiru se one varijable koje značajno doprinose razlikovanju skupina što se postiže isključenjem varijabli koje slabo razlikuju skupine kao i onih koje ostvaruju mali samostalan doprinos pri razlikovanju.

Od svih uključenih varijabli (demografske, varijable percipiranog roditeljskog odnosa i religioznosti) kao one koje značajno doprinose razlikovanju skupina izdvojene su obredna dimenzija religioznosti i procjena materijalnog statusa obitelji. Korelacije varijabli s

diskriminacijskom funkcijom iznose 0,9 za obrednu religioznost i -0,39 za varijablu subjektivne procjene materijalnog statusa. S obzirom na to da vrijednosti grupnih centroida pokazuju da na diskriminacijskoj funkciji konzumenti (-0,37) postižu niže vrijednosti od nekonzumenata (0,30) možemo zaključiti kako se skupine konzumenata i nekonzumenata prvenstveno razlikuju po tome što konzumente karakterizira niža razina obredne religioznosti i viši rezultat na procjenama materijalnog statusa obitelji. Rezultati aposteriornih klasifikacija (tablice 12. i 14.) ukazuju na to da je doprinos prilikom klasifikacije ispitanika na temelju cijelog skupa korištenih varijabli tek 5,5% veći u odnosu na slučaj kada ispitanike razvrstavamo samo na temelju rezultata postignutih u ove dvije varijable.

Izdvajanje subjektivne procjene materijalnog statusa kao varijable koja razlikuje konzumente od nekonzumenata ne bi nas trebalo iznenaditi. Prema podacima iz literature (Glavak, 1998.; Galić i sur., 2001.) konzumenti droga i ovisnici u pravilu postižu više rezultate na navedenoj varijabli, što ukazuje na njenu povezanost s nizom drugih faktora koji utječu na rizik konzumacije droga. Međutim, što je s ostalim varijablama? Primjećujemo da se mjere kvalitete odnosa između roditelja i djece (koje se najčešće vezuju uz konzumaciju droga) nalaze na drugom mjestu po uspješnosti predikcije čestine konzumacije kanabisa, dok pri identifikaciji varijabli koje najbolje razlikuju skupinu konzumenata od nekonzumenata nije izdvojena niti jedna dimenzija percipiranog roditeljskog odnosa. S druge strane, uz parcijalizirano djelovanje ostalih varijabli, obredna dimenzija religioznosti je u oba slučaja ostvarila najveći doprinos.

Autori koji proučavaju zaštitno djelovanje religioznosti pri konzumaciji psihoaktivnih tvari, ovakav rezultat smatraju očekivanim. Kao što je u uvodnom dijelu spomenuto, pojedini nalazi govore da i uz kontrolu drugih bitnih faktora (demografske varijable, obiteljske, odnosi s vršnjacima) religioznost ostvaruje značajno protektivno djelovanje (Hadaway i sur., 1984.). Isti autori utvrdili su da je vršnjački utjecaj najvažniji faktor u predikciji stavova i ponašanja vezanih uz konzumaciju psihoaktivnih tvari iza čega slijedi osobna religioznost, dok se varijable vezane uz obiteljske karakteristike nisu pokazale kao značajni prediktori. Iako navedeno djelom potvrđuju i rezultati našeg istraživanja, nasmijemo podcijeniti roditeljski doprinos. Kao jedno od mogućih objašnjenja dobivenih rezultata Burkett (1977., prema Perkins, 1985.) navodi da roditelji indirektno utječu na stavove i ponašanja adolescenata potičući prihvaćanje i razvoj religijskih vrijednosti, koje posljedično umanjuju vjerojatnost devijantnih ishoda.

Iako dobiveni rezultati nisu uvijek jednoznačni, u ispitivanjima povezanosti religioznosti i (ne)konzumacije psihoaktivnih tvari većina istraživača ističe veću važnost obredne dimenzije religioznosti u odnosu na duhovnu dimenziju i religioznu afilijaciju. Adalf i sur. (1985.) potvrđuju jaču negativnu povezanost između zloupotrebe droga i odlazaka u crkvu u odnosu na povezanost iste mjere s intenzitetom religioznih osjećaja, dok Linden i Currie (1977., prema Adalf i sur., 1985.) navode kako su predviđanja konzumacije droga uspješnija ukoliko se umjesto religijskih vjerovanja u obzir uzme religijska praksa.

Psihološke aspekte zaštitnog djelovanja religioznosti raspravili smo u prethodnom poglavlju, a ono što nas ovdje zanima je - zbog čega obredna dimenzija religioznosti, a ne religijska vjerovanja? Postoje različita tumačenja dobivenih rezultata. Tako npr. Adalf i sur. (1985.) smatraju kako je razlog u tome što su, u odnosu na afektivne mjere stavova, bihevioralni pokazatelji bolji u predviđanju ponašajnih ishoda. Zatim, kao što je ranije navedeno, obredna (ritualna) dimenzija religioznosti ne mora nužno biti odraz osobne religijske predanosti, već može biti rezultat socijalizacije i usvajanja tradicionalnih normi. Kod adolescenata je taj vanjski utjecaj dodatno naglašen. Naime, roditelji često zahtijevaju da djeca prisustvuju obredima propisanim od strane vjerske zajednice iako oni za to nisu intrinzično motivirani. Moguće je pretpostaviti da je tradicionalan odgoj u osnovi oba fenomena. Zbog poštivanja autoriteta, adolescenti koji za to ne osjećaju unutarnji poziv odlaziti će u crkvu "jer se to mora" i neće konzumirati drogu "jer se to ne smije". Ukoliko izostane kontrola autoriteta - vrijednosti, stavovi i norme usvojene bez dublje internalizacije mogu se lako izmijeniti pod pritiskom drugih (npr. vršnjačkih) utjecaja. Mnoge religije poučavaju svoje sljedbenike da "zapamte istinu" radije nego da "pronađu istinu" te na taj način podržavaju razvoj autoritarnosti, a koče razvoj kritičkog razmišljanja i zaključivanja.

Razlog zbog kojeg se duhovna dimenzija religioznosti nije održala kao značajan protektivni faktor pojedini autori objašnjavaju fenomenom sekularizacije. Religioznost u suvremenom društvu postaje sve više subjektivna u smislu da ustaljena vjerovanja ustupaju mjesto osobnim tumačenjima. Religioznost mnogi, a naročito mladi, oblikuju prema vlastitom ukusu ili trenutnom hiru (Mandarić, 2000.). Moralne norme relativiziraju se prema vlastitim potrebama. Drugim riječima, moguće je da se netko smatra religioznim, a da pritom nikad ne prisustvuje vjerskim obredima te da konzumaciju psihoaktivnih tvari ne doživljava kao zlo. U zaključku opsežnog istraživanja usmjerenog na ispitivanje religioznosti i sustava vrijednosti mladih u Hrvatskoj, Marinović – Jerolimov (2003., str. 122.) navodi kako "...mladi na razini vrijednosti očito ne doživljavaju nespojivim smatrati se religioznima, a imati stavove suprotne

stavovima svoje religije i Crkve u području morala i seksualnosti...". Današnje društvo karakterizira svojevrsni vrijednosni relativizam koji se očituje u istodobnoj zastupljenosti vrijednosnih orijentacija koje su na teorijskoj razini sasvim suprotne. U tom smislu, više vrijednosti na obrednoj dimenziji religioznosti mogu ukazivati na to da ispitanici u većoj mjeri prihvaćaju pravila i norme nametnute od strane vjerske zajednice što se može očitovati u širokom spektru ponašanja – od redovitog prisustvovanja obrednim slavljinama do primjene vjerskih načela u svakodnevnom životu.

U debatama o zaštitnom djelovanju religioznosti, autori se najčešće opredjeljuju za jednu ili drugu manifestaciju (religijska praksa vs religijska vjerovanja) te navode nalaze u prilog svom stajalištu. Ono što se pri tome često zanemaruje je artificijelna podjela ovog fenomena i visoke interkorelacije pojedinih dimenzija što ukazuje na to da u osnovi mjere istu osobinu. Ranije spomenuti nedostatak višedimenzionalnih mjera religioznosti očituje se i na rezultatima našeg istraživanja gdje je utvrđena izrazito visoka korelacija između dimenzija religijskih vjerovanja i obredne dimenzije religioznosti ($r = 0,83$). Prema tome, iako je postignut značajan napredak u definiranju i mjerenju složene strukture religioznosti, pri interpretaciji rezultata ne smiju se zanemariti ograničenja postojećih mjernih instrumenata, stoga donesene zaključke o "nadmoćnosti" pojedine dimenzije nije opravdano smatrati konačnima. Neovisno o dimenzionalnim podjelama, rezultati pokazuju da religioznost ostvaruje bitnu zaštitnu funkciju pri (ne)konzumaciji psihoaktivnih tvari i uz kontrolu obiteljskih čimbenika.

Iako se prilikom identifikacije protektivnih faktora zloupotrebe droga na prvom mjestu ističe važnost obitelji, u našem istraživanju varijabla percipiranog roditeljskog odnosa nije ostvarila značajan doprinos, što djelom možemo pripisati karakteristikama uzorka. Naime, ispitivanje je provedeno na srednjoškolcima koji redovito ispunjavaju svoje školske obaveze te se bitno razlikuju od populacije adolescentnih ovisnika. Rezultati na upitniku percepcije roditeljskog prihvaćanja – odbijanja ukazuju na to da pripadnici obje skupine (konzumenti i nekonzumenti) pozitivna ponašanja roditelja procjenjuju kao učestalija, a negativna kao rjeđa. U skladu s navedenim, varijable percipiranog roditeljskog odnosa nisu izdvojene kao one koje značajno diferenciraju ove dvije grupe. Mogući razlog tome je taj što u skupini konzumenata postoji veliki broj ispitanika koji su drogu probali jednom nakon čega nisu nastavili s upotrebom. Možemo pretpostaviti da su takvi ispitanici, iako u skupini konzumenata, prema

nekim bitnim obilježjima sličniji nekonzumentima nego redovitim uživaocima droga. Veći broj eksperimentatora u odnosu na redovite konzumente (tablica 1) učinio je ove dvije skupine sličnijima. Međutim, prilikom analize prediktora učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari, unutar skupine konzumenata došlo je do diferenciranja ispitanika te je utvrđeno da češće posežu za drogom oni koji imaju narušen odnos s roditeljima. Smanjenju razlika između skupina konzumenata i nekonzumenata moglo je pridonijeti i retrospektivno izvještavanje o ponašanjima roditelja koje je podložno distorziji sjećanja, kao i težnja k idealizaciji vlastitih roditelja i doživljaja iz djetinjstva .

Početak upotrebe duhana, alkohola i psihoaktivnih droga obično se zbiva tijekom adolescencije. Specifičnosti razdoblja odrastanja, relativno neiskustvo i određena mladenačka sklonost rizicima, čini adolescente najugroženijom populacijskom skupinom za razvoj ovisničkog ponašanja. Veliki dio mladih upušta se u eksperimentalnu konzumaciju, a kod određenog broja upotreba se ustaljuje do te mjere da počinje ometati školovanje, obiteljske odnose i društveni život. Poznavanje faktora koji djeluju rizično ili protektivno, kao i njihovih međuodnosa, omogućava definiranje rizičnih skupina te olakšava razvijanje učinkovitih programa prevencije (Sakoman i sur., 2002.). S obzirom na konzistentne nalaze koji u pravilu, potvrđuju negativnu povezanost religioznosti i konzumacije psihoaktivnih tvari, u budućim istraživanjima etiologije zloupotrebe droga, fenomenu religioznosti trebalo bi posvetiti više pozornosti.

6. ZAKLJUČAK

1. U skladu s postavljenom hipotezom, na temelju ispitanih demografskih karakteristika nije utvrđena statistički značajna razlika između skupina konzumenata i nekonzumenata droga s obzirom na varijable obiteljske strukture, bračni status i radni status roditelja. Djelomično smo potvrdili hipotezu o procjeni materijalnog statusa obitelji. Skupine se statistički značajno razlikuju prema subjektivnim procjenama materijalnog statusa, pri čemu konzumenti materijalno stanje svojih obitelji češće procjenjuju iznadprosječnim, ali i ispodprosječnim u odnosu na nekonzumente ($\chi^2=13,227$; $p<0,01$).

Nismo potvrdili hipotezu prema kojoj su roditelji konzumenata višeg stupnja obrazovanja.

2. S obzirom na percepciju roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, skupine se statistički značajno razlikuju na subskali majčinog nediferenciranog odbijanja ($t = -2,107$; $p<0,05$) te na indeksu očevog prihvaćanja – odbijanja ($t = -2,056$; $p<0,05$), pri čemu na obje dimenzije konzumenti postižu više prosječne rezultate. Suprotno očekivanju, nismo utvrdili statistički značajnu razliku između skupina na ostalim dimenzijama percipiranog roditeljskog odnosa.

3. Ispitane skupine konzumenata i nekonzumenata se statistički značajno razlikuju na sve tri dimenzije religioznosti: religijskim vjеровanjima ($t= 3,529$; $p<0,001$), obrednoj religioznosti ($t = 4,828$; $p<0,001$) i posljedicama religioznosti na socijalno ponašanje ($t = 3,283$; $p<0,001$). Na svim dimenzijama nekonzumenti postižu više prosječne vrijednosti čime je potvrđena postavljena hipoteza.

4. Rezultati provedenih analiza pokazuju da je, uz kontrolu ostalih varijabli, obredna dimenzija religioznosti najefikasniji prediktor učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari iz porodice kanabisa, pri čemu konzumenti koji postižu više rezultate na toj dimenziji rjeđe koriste drogu. Od svih upotrebljenih varijabli (demografske varijable, varijable percipiranog roditeljskog odnosa, varijable religioznosti) kao one koje značajno doprinose razlikovanju skupina konzumenata i nekonzumenata izdvojene su obredna dimenzija religioznosti i percepcija materijalnog statusa obitelji. Drugim riječima, navedene skupine se prvenstveno razlikuju po tome što nekonzumenti imaju u većoj mjeri izraženu obrednu religioznost te po tome što daju niže procjene materijalnog statusa u odnosu na konzumente.

7. LITERATURA

- Adlaf, E.M., Smart, R.G. (1985). Drug Use and Religious Affiliation, Feelings and Behaviour. *British Journal of Addiction*, 80, 163-171.
- Ajduković, D., Ajduković, M., Prišlin, R. (1991). AIDS i mladi – psihosocijalne dimenzije. Medicinska naklada, Zagreb.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11, 47-54.
- Ajduković, M. (2001). Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji na psihosocijalni razvoj djece. *Dijete i društvo*, 1-2, 59-75.
- Allport, G., Ross, J.M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-442.
- Aronson, A., Aronson, E.N. (1994). *Statistic for Psychology*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Bahr, S.J., Maughan, S.L. (1998). Family Religiosity and the Risk of Adolescent Drug Use. *Journal of Marriage and the Family* 60, 979-992.
- Benda, B.B., Corwyn, R.F. (1997). Religion and Delinquency: The Relation After Considering Family and Peer Influences. *Journal for Scientific Study of Religion*, 36(1), 81-93.
- Campo, A.T., Rohner, R.P. (1992). Relationships Between Perceived Parental Acceptance-Rejection, Psychological Adjustment and Substance Abuse Among Young Adults. *Child Abuse and Neglect*, 16, 429-440.
- Ćorić, Š.Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Donahue, M.J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419.
- Franc, R., Šakić, V., Ivičić, I. (2002). Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima. *Društvena istraživanja*, 2-3, 239-263.
- Galić, J. i sur., (2001). *Zloupotreba droga među adolescentima – rezultati istraživanja*. Medicinska naklada, Zagreb
- Glavak, R. (1998). Percepcija roditeljskog prihvaćanja – odbijanja, obiteljski čimbenici i čimbenici socioekonomskog statusa obitelji ovisnika adolescentne dobi. *Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb*.

Glavak, R., Kuterovac-Jagodić, G., Sakoman, S. (2003). Perceived Parental Acceptance-Rejection, Family-Related Factors and Socio-Economic Status of Families of Adolescent Heroin Addicts. *Croatian Medical Journal*, 44(2), 199-206.

Hadaway, C.K., Elifson, K.W., Petersen, D.M. (1984). Religious Involvement and Drug Use Among Urban Adolescents. *Journal for Scientific Study of Religion*, 23(2), 109-128.

Hill, P.C., Hood, R.W. (1999). *Measures of Religiosity*. Religious Education Press, Birmingham, Alabama.

Khaleque, A. (2002). Parental love and human development: implications of parental acceptance – rejection theory. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 17, 111-112.

Khaleque, A., Rohner, R.P. (2002). Perceived Parental Acceptance - Rejection and Psychological Adjustment: A Meta Analysis of Cross-Cultural and Intracultural Studies. *Journal of Marriage and Family*, 64, 54-64.

Kirkpatrick, L.A., Hood, R.W. (1989). Intrinsic – Extrinsic Religious Orientation: the Boone or Bane of Contemporary Psychology of Religion? *Journal of scientific study of religion* 29(4), 442-446.

Kuterovac-Jagodić, G., Keresteš, G. (1996). Perception of Parental Acceptance-Rejection Theory and Some Personality Variables in Young Adults. *Društvena istraživanja*, 4-5, 477-491.

Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Naklada Slap, Jastrebarsko.

Ljubotina, D. (2004). Razvoj novog instrumenta za mjerenje religioznosti. XIV. Dani psihologije u Zadru.

Ljubotina, D., Galić, J. (2002). Obiteljski odnosi i konzumacija droga na populaciji adolescenata grada Zagreba. *Ljetopis studijskog centra socijalnog rada*, 9(2), 207-232.

Ljubotina, D., Galić, J., Jukić, V. (2004). Prevalence and Risk Factors of Substance Use Among Urban Adolescents : Questionnaire Study. *Croatian Medical Journal*, 45(1), 88-98.

Mandarić, V.S. (2000). Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, Zagreb.

Marinović-Bobinac, A. (2000). Posljedična dimenzija religioznosti. *Sociologija sela*, 38, 111 – 124.

Marinović Jerolimov, D. (2000). Religijske vrijednosti u Hrvatskoj. *Sociologija sela*, 38, 125-138.

- Marinović Jerolimov, D. (2003). Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 79-124.
- Merill, R.M, Salazar, R.D., Gardner, N.W. (2001). Relationship between Family Religiosity and Drug Use Behavior Among Youth. *Social behavior and personality*, 29(4), 347-358.
- Oetting, E.R., Beauvais, F. (1986). Peer cluster theory : Drugs and the adolescent. *Journal of counseling and development*, 65, 17-22.
- Perkins, H.W. (1985). Religious Traditions, Parents and Peers as Determinants of Alcohol and Drug Use Among College Students. *Review of Religious Research*, 27(1), 15-31.
- Petz, B. (1992). Psihologijski riječnik. Prosvjeta, Zagreb.
- Rohner, P.R., Veneziano, R.A. (2001). The Importance of Father Love: History and Contemporary Evidence: *Review of general Psychology*, 5(4), 382-405.
- Rohner, R.P. (1984). Handbook for the study of parental acceptance and rejection, mesurment of parental acceptance – rejection and its social – emotional consequences. The University of Connecticut: Center for the study of parental acceptance and rejection.
- Sakoman, S., Raboteg-Šarić, Z., Kuzman, M. (2002). Raširenost zloupotrebe sredstava ovisnosti među Hrvatskim srednjoškolicima. *Društvena istraživanja*, 2-3, 311-334.
- Smith, C. (2003). Theorizing religious Effects Among American Adolescents. *Journal for Scientific Study of Religion*, 42(1), 17-31.
- Stiplošek, D. (2002). Povezanost religioznosti, samopoštovanja i lokusa kontrole. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Vac, N. (1999). Religiozna orijentacija i neki korelati religioznosti. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Vasta, R., Haith, M., Miller, S. (1998). Dječja psihologija. Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Veselinović, Z. (1995). Percepcija roditeljskog odnosa i samopoimanje adolescenata s društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Wills, T.A., Yaeger, A.M., Sandy, J.M. (2003). Buffering Effect of Religiosity for Adolescent Substance Use. *Psychology of Addictive Behaviors*, 17(1), 24-31.